

Boorn & Boerschop

Blad van heemkundevereniging
Bussemakerhuis Borne

*In dit nummer artikelen over:
historie, recht en volkskunde,
in het bijzonder van de gemeente
Borne en omgeving; Zenderen,
Hertme en Bornerbroek*

Colofon

De Heemkundevereniging Bussemakerhuis heeft als doel het opwekken van belangstelling voor historie, recht en volkskunde, in het bijzonder van de gemeente Borne en omgeving.

Bestuur van de vereniging

J.F.M. Hassels Mönning (voorzitter),
A.Mulders-Gordijn (secretaris),
H.J.M. Westerik (penningmeester),
H.J. Oude Aarninkhof, G.J.M. ter Beke,
G.H. Smoors, R. Blödtner-Leushuis,
H.A.M. Woolderink (leden).

Secretariaat

Meijlingsgaarde 1, 7622 HC Borne
tel.: 074 266 36 67
email: jmulders-borne@hetnet.nl

Lidmaatschap

Persoonlijk lidmaatschap € 16,- per jaar;
gezinslidmaatschap (2 personen per
gezin) € 21,- per jaar.

Bank

RABO-bank Borne, rek.nr. 14.56.37.409

Giro

115.75.24 t.n.v. de penningmeester
Heemkunde vereniging Bussemakerhuis

Redactie Boorn en Boerschop

R. Blödtner-Leushuis, J.F. Deckwitz,
H. Hassink, B. Jager, A. Tanke

Redactieadres

Blauwgras 68, 7623 GL Borne,
tel.: 074 266 59 92
e-mail: deckwitz@home.nl

Ondersteuning

J.J. Grootenboer, J.B.F. Leuwerink

Omslag ontwerp

Paulien Hassink

Inzenden kopij

Aan het redactieadres. Het auteursrecht van de artikelen blijft berusten bij de afzonderlijke auteurs. De redactie behoudt zich het recht voor artikelen in te korten, te splitsen of te redigeren.

Verspreiding

Via de boekhandels Bruna en Ten Voorde, het Bussemakerhuis, VVV en de penningmeester van de heemkundevereniging, allen te Borne.

Losse nummers

€ 3,- (porto € 2,-)

Abonnement

Inbegrepen bij het lidmaatschap van de heemkundevereniging.

Overname van de inhoud van dit blad, of delen daaruit, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Inhoud

Van de redactie		2
Stolpersteinen in Borne	<i>Henk Hasink</i>	3
Hoo loat iej oe schrieven	<i>André Hottenhuis</i>	5
Verdwenen molens -2-	<i>Anja Tanke</i>	8
Drostendiensten ter discussie	<i>Gerard A.B. Nijhuis</i>	11
Onze oale WC	<i>Bert Völkers</i>	13
Een zeppelin in Borne	<i>Berend Jager</i>	14
Stork en Co	<i>Jan Deckwitz</i>	15
Singelloop in Zeanderen	<i>Johan Kwast</i>	17
Een Godsgericht in Borne	<i>Berend Jager</i>	19
De Stephanuskerken van Borne	<i>Martin Thiehatten</i>	21
Zeep uit Borne	<i>Anja Tanke</i>	24
Een bruiloft en	<i>Hans Gloerich</i>	25
Zo was 't, zo is 't	<i>Redactie</i>	27
Fotowedstrijd	<i>Redactie</i>	28
Van de bestuurstafel	<i>Annemie Mulder</i>	29
Boekennieuws	<i>Jan Deckwitz</i>	31
Nog leverbare uitgaven	<i>Ria Blödtner</i>	32

Van de redactie

Deze *Boorn en Boerschop* heeft nu een totaal andere gedaante dan u gewend bent. De redactie was van mening dat een nieuwe layout wenselijk is. Om de leesbaarheid te verbeteren is gekozen voor een ander lettertype en is overgegaan tot een uitvoering in kolommen. Ook de omslag is totaal vernieuwd. Het resultaat ligt voor u. Wij zijn nieuwsgierig, wat u ervan vindt.

In dit nummer

Zoals eerder aangekondigd verschijnt *Boorn en Boerschop* met ingang van 2008 met drie nummers per jaar. Dit kan omdat naast de bekende artikelen gericht op de historie, ook actuelere onderwerpen in relatie tot die historie aan de orde komen.

Om u als lezer hierbij te betrekken hebben wij gedacht aan een *Fotowedstrijd* waarbij u mag nagaan of u een bepaald object in Oud Borne herkent.

Onderwerpen uit de kunst in relatie tot de geschiedenis van Borne komen aan de orde in het artikel *Stolpersteine in Borne* van Henk Hassink.

André Hottenhuis heeft een artikel geschreven over familienamen, naar aanleiding van een lezing die hij vorig jaar heeft gegeven. Nu komen de namen aan de orde die betrekking hebben op mensen die in Borne hebben geleefd en nog leven.

Anja Tanke gaat nu met *Verdwenen molens -2-* in op de molens van Velthof en IJzereef en vraagt zich af waar die molen van IJzereef nu precies heeft gestaan.

In het artikel *Drostendiensten ter discussie* vertelt Gerard Nijhuis over de aanleiding en ophef om de drostendiensten te beëindigen. Een oneigenlijk gebruik van deze diensten betreft een geval uit Borne.

Berend Jager haalt een anekdote aan over de bouw van een zeppelin door een paar Bornse avonturiers in; *Een zeppelin in Borne*.

Ook vertelt hij een prachtig verhaal over een gebeuren in Borne in de 13^e-eeuw met *Een Godsgericht in Borne*.

Jan Deckwitz vond een artikel in de "Hengelose fabrieksboode" van 1893 met een voordracht van de heer C.T. Stork, naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van de fabriek. De heer Stork gaat in op de arbeidsverhoudingen in die tijd. Dit artikel vindt u terug in *Stork en Co*.

Ook de Stephanuskerk en de voorgaande geschiedenis komt aan de orde in een verhaal van Martin Thiehatten in *De Stephanuskerken van Borne*.

Johan Kwast heeft een prachtig verhaal in de Twentse taal uit zijn jeugd; *Singelloop in Zeanderen*. Tot slot het artikel *Een bruiloft en het (gedwongen?) vertrek van een kapelaan in 1896* van Hans Gloerich, waarin een brief van een kapelaan centraal staat.

Voorts vindt u in dit nummer de bekende rubrieken; *Van het bestuur*, *Boekennieuws* en *Nog leverbare*

uitgaven terug. Kortom het is weer een blad met informatie dat u zal aanspreken.

Zorgen van de redactie

De redactie heeft de laatste jaren, in samenstelling, enkele veranderingen ondergaan. De in 2006 nieuw toegetreden redactieleden zijn mensen met een beperkte kennis van de Bornse historie en de Twentse taal. Ze zijn wel in staat een goed blad te maken maar moeten dan wel gevoed worden met kwalitatief goede artikelen om deze aan u te kunnen presenteren. Gelukkig kunnen wij terugvallen op een groep enthousiaste auteurs, maar toch; wij vinden dat aanvullend onderzoek noodzakelijk is om het verleden van Borne ook in de toekomst aan u kenbaar te kunnen maken.

De groep mensen binnen de heemkundevereniging dat aan onderzoek doet is zeer beperkt. Wij achten het wenselijk deze groep uit te breiden. Misschien is het instellen van een onderzoeksgroep mogelijk; dat is aan het bestuur van de vereniging. Zelfs het opstellen van een cursus "Hoe doe je onderzoek" is mogelijk. Leden met ervaring zijn zeker bereid mee te werken om u op te leiden voor het onderzoekswerk. **Aarzel niet, doe mee of laat wat van u horen!**

In memoriam André Hottenhuis

Wij vernamen dat *André Hottenhuis* op donderdag 13 maart jl. totaal onverwacht is overleden. Nog geen jaar geleden hield hij voor de vereniging een lezing met betrekking tot de herkomst van familienamen. Op basis van deze lezing schreef hij voor ons een artikel over herkomst van familienamen in Borne. Dit artikel vindt u terug in de *Boorn en Boerschop* die voor u ligt.

Dat André veel heeft betekend voor het vastleggen en de verklaring van het Twentse dialect is voor elke Twentenaar duidelijk. Ook velen buiten Twente heeft hij kennis laten nemen van het Twentse dialect. Hij schreef columns en verhalen in de krant, en ook verschillende boeken. Dat hij zijn kennis met humor over wist te brengen hebben wij vorig jaar nog ervaren. Hij was een autoriteit, hij kreeg niet voor niets de eerste Twentse Taalprijs in 2001!

Het plotselinge verlies van André zal een gemis zijn voor velen, maar in het bijzonder voor zijn naasten en vrienden. Wij leven met hen mee.

Stolpersteinen in Borne

Henk Hassink

29 november 2007. Een sombere middag: wolken jagen laag langs een grauwe hemel. Af en toe valt er een kille regen. In de Watertorenstraat ter hoogte van huisnummer 7 verzamelt zich een groep mensen, jong en oud, rond om een man met bouwgereedschap en cement in een grijze emmer. Daarnaast liggen enkele kleine stenen kubussen met een bovenkant van glanzend messing.

Na een korte inleiding door Gé Nijkamp wordt het duidelijk dat de man geen stratenmaker is, maar de kunstenaar die op een bijzondere manier bij de gebeurtenis betrokken is. Gé vertelt over wat hier op deze plek is gebeurd. Over de oude man die hier woonde vóór de oorlog en die hem op een dag in 1943 een collectebusje gaf met het opschrift "De Joodse Invalide". De man deed er een zilveren gulden in met de woorden: "Hier moet je goed op passen, dan word je heel rijk"

Twee dagen later werd de man, Izak Zilversmit, uit dit huis gehaald, naar Sobibor vervoerd en gedood.

De Duitse kunstenaar Günter Demnig begint daarna met zijn werk: hij hakt met grote nauwkeurigheid een vierkant van tien bij tien in de straat, schept het zand eruit, vult de opening gedeeltelijk met cement en plaatst de klinker er in. Als hij vervolgens zand en cement heeft opgeveegd en het messing met water heeft schoongemaakt, wordt duidelijk wie hier gewoond heeft: Izak Zilversmit, geboren in 1852, gedood in Sobibor in 1943.

De eerste "STOLPERSTEIN", struikelsteen, in Nederland ligt op zijn plaats. Günter Demnig vraagt in stille bescheidenheid vergiffenis voor de misdaden tegen de Joden die zijn landgenoten tijdens het Naziregime hebben gepleegd. De herinnering daaraan moet levendig blijven.

Günter Demnig aan het werk in de Watertorenstraat

"Een mens is pas vergeten als zijn naam vergeten" is Günters motto. In Duitsland, Oostenrijk en Hongarije heeft hij al meer dan 13.000 steentjes gelegd: een waarlijk groots kunstwerk !

In Borne worden er nu 16 geplaatst, in de Watertorenstraat, de Ennekerdijk en de Abraham ten Cate-

Izak Zilversmit en zijn vrouw

straat. Ook op plekken waar geen huizen meer staan, maar waar vroeger wel joden hebben gewoond. Zo trekt het gezelschap door de straten van oud-Borne; soms is het indrukwekkend stil, dan weer wordt er zacht gepraat. De wolken huilen. Ouderen halen herinneringen op: "Joden gedood? Dat is veel te zwak uitgedrukt". Een zusje van mij werkte op zaterdag bij een joodse familie om het vuur aan te steken. Op een dag kwam ze voor een dichte deur, het hele gezin was weg, verdwenen, afgevoerd....naar de dood". Betty Lievendag; "Ik kan alleen maar dankbaar zijn dat dit uit niet-joodse hoek komt".

Enkele familieleden van haar, ook haar vader, hebben samen met Donald de Leeuw een schuilplaats gevonden aan de Bornebroeksestraat. Jaap Grootenboer vertelt hoe het Joseph en zijn vrouw Jette Honij verging in hun huis aan de Ennekerdijk 13: op 12 april 1943 ging er een grote groep naar Westerbork. Hes en zijn gezin kregen nog een plek

in Amsterdam-Oost, maar op 4 juni werden ook zij naar Sobibor getransporteerd. De kinderen van de achtste groep van de Wheelleschool verzuchten: "Dat zijn wel enge verhalen, zeg!"

Bram van Beek zingt een Jiddish lied:

*"Zoek mij niet waar blauwe bessen groeien.....
Daar zul je me niet vinden, mijn schat.
Waar tranen vloeien, tanden knarsen.....
daar is mijn rustplaats.
En, als je me werkelijk lief hebt,
kom dan naar me toe
en maak mijn rustplaats zoet"*

De steentjes liggen er, ze regenen nat en schoon;
de namen worden zichtbaar, onuitwisbaar voor altijd
.....!

Dit alles zou op 29 november 2007 niet gebeurd zijn, als Annette Evertzen, die in het huisje aan de Watertorenstraat woont, de foto, die ze twee jaar geleden van haar buurvrouw kreeg, had genegeerd. Het was een foto van Izak Zilversmit en zijn vrouw voor dit huisje. Hij was koster van de synagoge, zijn vrouw stierf in het begin van de oorlog. Hij is in 1943 op 90-jarige leeftijd gedood in Sobibor. Deze geschiedenis was voor Annette aanleiding om actie te ondernemen om dit verhaal voor eeuwig een plek te geven. Toen ze daarbij terugdacht aan de "stol-

persteine" die ze ooit in Berlijn had gezien, wist ze wat haar te doen stond.

De herdenkingssteen, voor altijd op zijn plaats

Ze overlegde met haar vriendin, Anke Lauvenberg, die al eerder aandacht wilde besteden aan de deportatie van de Bornse joden in de oorlog. Hoe konden zij deze inwoners in de huidige Bornse samenleving terug plaatsen? In overleg met Gé Nijkamp en Jaap Grootenboer, als kenners van de Bornse geschiedenis werd dit project, uniek in Nederland, ontwikkeld. En zo is het gekomen. Er zullen ongetwijfeld nog vele struikelsteentjes volgen.

Een moment van overweging

Gé Nijkamp

*Wie dan zou de verantwoording willen dragen,
voor heel het groot verdriet dat oorlog heet.
Wie durft zichzelf in waarheid af te vragen:
waarom dit groot aantal doden dat niemand weet.
Zolang er mensen zijn zal altijd iemand wagen
leven en bezit te betwisten dat aan anderen heet.
Ook onze joodse medemens trachtte men weg te vagen;
Niemand wil schuldig zijn aan wat een ander deed.
Daarom blijft deze vraag tot in de verste dagen,
Misschien zal de tijd onze herinnering vervagen
En is het goed dat hij die na ons komt dat weet.
Wie zou dan de verantwoording willen dragen?*

Hoo loat iej oe schrieven...over onze familienamen

André Hottenhuis

Familienamen hebben een thuis. Als we een naam horen als Nowirsjov gaan we in oostelijke richting zoeken; Ferrero zoeken we in Italië en voor namen die beginnen met O' of met Mac steken we de Noordzee over. Dichterbij, in eigen land, komen we hetzelfde tegen: namen op -ma of -stra zoeken we in het noorden; Van Oorschot, Van Vegchel, Van Lierop zoeken we in het zuiden en -ink en -huis namen komen veel voor in het oosten.

Oudere taallagen

Namen bevatten, als ze maar oud genoeg zijn, elementen van de oudere taallagen. En zo treffen we in onze familienamen veel aan van de tijd toen het Nederlands nog geen algemene taal was, ja, zelfs niet bestond.

In onze Twentse familienamen zitten veel Twentse woorden, waar we ons vaak niet van bewust zijn. In de tijd toen die namen werden genoteerd, werden ze voor het eerst vanuit het lokale gesproken dialect naar een algemenere schrijftaal overgezet. Vroeger gebeurde dit door monniken of klerken, later door de overheden vanuit Zwolle.

"Hoo loat iej oe schrieven?", was in dit verband een veelzeggende vraag. De persoon in kwestie was analfabeet: hij liet zijn naam schrijven!

Dus, ondanks het eeuwenlang streven om familienamen in de Nederlandse taal vast te leggen, constateren we dat er toch veel sporen van dialect terug te vinden zijn in de tegenwoordige geschreven namen in Twente.

Familienamen samengesteld uit bomen- en plantennamen zijn een interessante groep omdat we er een aantal dialectwoorden of -vormen in terugvinden. De 'vleer' (vlier) komen we tegen in de familienaam *Vleerbos* en *Vleerkotte* en in *Fleer*, *Fleerkotte* en *Fleerholte*.

Andere planten of bomennamen, zoals holst, dan, ellen (olm), ekkel, wagem, brummel, kwek, krab en holt vormen nu nog elementen van bepaalde familienamen.

Een aantal dieren waren blijkbaar erg populair bij de familienaamgeving. We kennen in de streek diverse namen voor kievit, nl.: 'kieft, kiewk, kiewik, kiewiet'. Tussen de familienamen in de provincie komen we tegen: *Kieft*, *Kiefte*, *te Kiefte*, *Kieftenbel(d)(t)*, *Kiewik*, *de Kiefte*, *Morskieft*. Verder komen we tegen: krai, ule, vors, perre, worm en zwien als onderdeel van een familienaam.

De dialectnamen voor plaatsen in Overijssel verschillen van de officiële namen en die dialectnamen vinden we ook vaak terug in de familienamen.

De namen werden meestal gegeven als iemand

zich, bijvoorbeeld in de hanzetijd, vestigde in een stad en de vraag kreeg: "Waar kom je vandaan?". *Van Weersel* (Weerselo), *Van Tubbergh* (Tubbergen), *Van Hengel* (Hengelo), *Van Riessen* (Rijssen), *Van Oortmerschen* (Ootmarsum), *Van Zwol*, *Van Swol*, *Zwolschen*, *Zwolsman* (Zwolle).

De meest voorkomende familienamen zijn de beroepsnamen, dat zijn dus namen die het beroep of de functie van de persoon, de eerste naamdrager, aangeven en die vervolgens tot familienaam zijn geworden: *Buter* (tonnenmaker), *Plumers*, *Demmer*, *Kramer*, *Rusker*, *Schoemaker*, *Boerigter*, *Schutte*, *Hekkert*, *Scholten*.

Ook zijn er een aantal familienamen die alles te maken hebben met de locatie, de plek, waar de eerste naamdrager woonde. We komen dan bij afleidingen van veld- en waternamen en bij opvallende plaatsen in het landschap, b.v. stegge, horst, woord, brug, voort, bek, reve, brook, en de samenstellingen hiermee: *Bruggeman*, *Bruggink*, *Braakhuis*, *Brink*, *Ter Beek*, *Kamphof*, *Potkamp*, *Pol*, *Belt*, *Morselt*, *Weeldiek*, *Boomkamp*.

Dan bekijken we nu de meer specifieke: **BORNSE FAMILIENAMEN**, die we niet uitputtend maar wel alfabetisch voorbij laten komen:

Annink: De oudste vermelding, al in 1050, is Anning, Hasselo en is oorspronkelijk een patronimicum (familienaam; afgeleid van de naam van de vader). Het komt van Arnold, Arnout (arend-wald, als een arend heersend). Zeker 90% van de naamdragers woont in Overijssel. **Assink.** Veel voorkomende naam in Twente, is ook een patronimicum. Asse (azo is Adelbert). Misschien is het toch een met Asen (=goden) samenhangende Germaanse naam. Van deze familienaam woont 70% in Overijssel.

Assink: Veel voorkomende naam in Twente, is ook een patronimicum. Asse (azo is Adelbert). Misschien is het toch een met Asen (=goden) samenhangende Germaanse naam. Van deze familienaam woont 70% in Overijssel

Beek, ter, enz: Dit is een adresnaam, zo ook Bekhuis, Bekkink, Bekke. Tussen 80 en 90% van alle 'beek'-namen komen voor in Overijssel.

Belt: is ook een adresnaam (bult, hoogte). Samengestelde vormen zijn (om maar eens één naam iets uitgebreider in zijn varianten aan te geven): Bambelt, Boksebeld, Bombeld, Boxebeld, Galgebeld, Goldebeld, Goldenbeld, Goldenbelt, Hazebeld, Hoog Stoevenbeld, Hoog Stoevenbelt, Karenbeld, Karrenbeld, Karrenbelt, Kattenbeld, Kattenbelt, Kiegebeld, Kiegebelt, Kleinluchtenbeld, Kleinlugtebeld, Kleinlugtenbeld, Kleinlugtenbelt, Knottenbeld, Konijnenbeld, Korbeld, Krajenbeld, Kijftenbeld, Lichtenbeld, Lichtenbelt, Ligtenbeld, Ligtenbelt, Luchtenbeld, Mestebeld, Meulenbeld, Meulenbelt, Muizebeld, Muizebelt, Schreibeld, Schreibelt, Schrijbeld, Schuttenbeld, Schuttenbelt, Stappenbeld, Stappenbelt, Stoevenbeld, Stoevenbelt, Stuivenbeld, Tesebeld, Thebelt, Ulenbelt, Vloedbeld, Vossebelt, Wienbelt, Wijnbeld, Zandbelt, Zonnebeld, Zonnebelt, Zoombelt, Zunnebeld.

De mogelijkheden zijn op die manier eindeloos en het verhaal over elke naam afzonderlijk binnen deze 'beld/t'-namen is zeer rekbaar.

Brink: Oorspronkelijk was het: rand, samenhangend met ring (beringen = omzomen). Het gaat dan vaak om randgebieden, stroken die niet verdeeld zijn maar nog gemeen bezit, in onze streken meestal van de marke. ook hier kennen we diverse samenstellingen: Hondenbrink, Kraaijenbrink, Brinkman, Brinkzitter, Brinkgreve.

Broek: (-man, -kamp, -kate, -huis). Broek is een laag gebied, in het Engels heet het brook, in het Duits Bruch. In het Twents kennen we Brook. Brookhuis, ten Broke,. Misschien is het via het Indogermaanse *mrug, *mrog verwant met het Latijnse margo, ons mark. Moerassen waren vaak scheidingen van gebieden!

Bruggink: (Bruggeman, Brugge, ter). Verdere varianten: Ten Brug, Ten Brugge, Ten Bruggen, Ter Bruggen, Terbruggen, Thörbrugge. Het is een adresnaam en 70% komt voor in Oost Nederland. Brug is oorspronkelijk een plank, Duits Prüg (vergelijk Prügel een pak slaag met een plank!).

Dijk: is een adresnaam met o.a. de volgende varianten: Deichmann, Van Deick, Van Deijck, Deijk, Van Deijk, Deijkers, Van Deik, Dijck, Ten Dijk, Van Dijck, Van de Dijck, Van Dijke, Dijker, De Dijker, Dijkmans, Dijcks, Dijk, Op de Dijk, Op den Dijk, Ten Dijkers, Dijkert, Dijkhuis, Dijkinga, Dijkink, Dijkma, Dijkman, Van Dijke, Dijkema, Dijken, Van Dijken, Dijkenga, Dijkmann, Dijkmans, Dijkmeijer, Dijks, Dijkxen, Dijksma, Dijksman, Dijkstra, Van de Waal van Dijk, Willems van Dijk. Dijk, Van Dijk Blok, Van de Dijk, Dijke, Ten Dijke, Dijkens, Dijker, De Dijker, Den Dijker, Dijkerman, 'n Dijk wordt gegraven. Het resultaat is een hoogte en een diepte, een plek om te lopen of een ... visvijver b.v.

Egberink: is een patronimicum (Eg =zwaard, bert = schitterend). Er zijn diverse erven in 1475.

Ellenbroek: De oudste vermelding is in 1180 te Boekelo. Het is een broekland waar elshout groeit en dat is productiehout.

Engelen: Waarschijnlijk is dit een umlautvorm van Angelen als volksstam. Het zijn geen geesten!

Exterkate: Egesterkate Egesterknoten wordt vermeld in 1319. Moeilijke verklaring (agis=angst?). Ongeveer 95% van de naamdragers woont in Overijssel.

Geerdink: Het is een patronimicum en een veel voorkomende familienaam. Afkomstig van Geert of Gerard en dat betekent: dappere speerstrijder.

Haar, ter: Haarhuis, Haarman. Adresnaam: een haar is een hoger gelegen stuk land.

Hek: kan betekenen grens. Het geeft in elk geval een scheiding tussen gebieden aan. Men kan dan denken aan een markenhek bij de overgangsweg tussen twee marken. Hek geeft de plek van bewoning aan en b.v. Hekkert het beroep van bewaker van het hek.

Hilberink: is ook duidelijk een persoonsnaam (patronimicum). Hilbert betekent strijdvaardig, knap. In 1475 zijn er al veel erven van die naam vermeld.

Horst: Dat is een adresnaam. Veel voorkomend in Overijssel. Een horst is een kleine hoogte met struweel. Vaak is het eerste deel een flora- of faunanaam: Boekhorst, Dashorst, Ravenshorst, Bekenhorst, Eikenhorst, Braamhorst, enz.

Knuif: Adresnaam, vroeger met voorzetsel b.v. Opt Knuf. Het is speculatief, maar toch is de betekenis vermoedelijk een hoogte (knot, kloef, knoop zijn volgens Pokorny verwant). De naam komt ook veel voor 'oaver 'n Poal'.

Kramer of Kremer: is een beroepsnaam, een handelaar of venter. **Kuipers** is ook een beroepsnaam: een vatenmaker.

Lansink: Land is de betekenis van het eerste deel. Volgens oude Engelse bronnen en ook volgens Gothische gegevens is het een vrij persoon met een eigen stuk grond. Er zijn veel boerenerven in Twente die deze naam dragen.

Leus, Leusink, Leushuis: Het komt van het woord Liud = volk. Er zijn al veel erven rond 1475 (Luetzing).

Leuverink: (Liudwolf) wordt Ludolf. Hier hebben we dus ook te maken met een afleiding van een

persoonsnaam.

Morselt: Mors is een adresnaam. Morshuis, Morsman, Morsink, Morsinkhof, Morskate. Echte oude Bornse namen. Mors verwijst naar een adres, een plek bij een moerassig gebied.

Mulder: Dat is duidelijk een beroepsnaam: de molenaar.

Nijhuis: is een zeer veel voorkomend adresnaam: het nieuwe huis.

Olthof: komt in Oost-Nederland veel voor. Je zou kunnen zeggen dat deze naam staat tegenover de Nijhof of Niehof.

Platenkamp: Volgens Hekket genoemd naar de Duitse ontginning Von Platen.

Pol: is zeer waarschijnlijk een adresnaam. Hij is de bewoner van een hooggelegen plek.

Scholten, Slager en Smid: zijn alle drie beroepsnamen.

Veldhuis, -man, -kamp, -sink, -hof: verwijzen naar de plek, nl. de heide.

Ten Voorde: is ook een adresnaam. Het is de bewoner van de plaats aan het water waar je over kunt steken.

Weghorst: is, waarschijnlijk, een hoogte met wagen, wakel of 'woag' (jeneverbes) begroeid.

De naam **Wegter** zou dan wakel of 'woagbos' kunnen betekenen. Beide zijn dus adresnamen.

Hiermee hebben we een kleine impressie gegeven van familienamen en hun oorsprong. Wie als onderzoeker bezig is de oorsprong van een familienaam te bestuderen doet er goed aan om de volgende drie zaken altijd in acht te nemen:

-1- Probeer de oudste schriftelijke vermelding te vinden;

-2- Vraag ter plaatse naar de naam en wel de naam in het dialect;

-3- Ga de plek bekijken waar de oudste naam ontstond, zeker als het een adresnaam betreft. En dan, dan nog blijven er altijd vragen, leemtes! Dat is het interessante van naamkunde, zeker van familienaamkunde.

Hij die een wijf trouwt om het schone lijf, verliest het lijf maar behoudt het wijf

Citaat van Jacob Cats

Verdwenen molens -2-

Anja Tanke

In de vorige aflevering van *Boorn en Boerschop* heeft u gelezen over de molens in Zenderen en Bornerbroek. In dit nummer komen twee windmolens in Borne aan de orde, de molen van Velthof aan de Grotestraat en de Dikkersmolen aan de Bornerbroeksestraat.

Molen van Velthof aan de Grotestraat

Rond 1840 verzocht G.J.O.D. Dikkers, grondeigenaar te Borne, aan de ministers van Binnenlandsche Zaken en van Financiën een vergunning te verlenen om aan de oostkant van het dorp een windkoren- en pelmolen op te richten. Op 29 juli 1842 werd toestemming verleend op eenen aldaar gelegen akker genaamd het Nieuwe Land een windkoren- en pelmolen te doen oprigten. Een pelmolen werd gebruikt voor het malen van gerst tot gort. In tegenstelling tot maalstenen, waartussen graan gemalen wordt, wordt de gerst gepeld met de zijkant van de stenen, die hiervoor op de zijkant geribbeld zijn.

De vergunning werd verleend onder de voorwaarde dat de molen binnen één jaar na dagtekening in gebruik moest zijn. Dikkers liet een achtkantige bovenkruier stellingkoren-pelmolen bouwen, in steen opgebouwd, gedekt met riet en opgebouwd 20 voet.

Zicht op de molen vanaf de Rondweg

De constructie:

Onderbouw: steen, een houten met wiel gedekte achtkantige molen.

Kap: hout, met riet gedekt.

As: ijzer.

Roeden (wieken): ijzer.

Vlucht: ca 14 meter.

Stellinghoogte: ca 4 meter.

Aantal verdiepingen: 4.

Begane grond: paardenstalling, met de ringen waaraan de paarden werden vastgelegd.

Eerste verdieping: opslagzolder voor gemalen graan.

Tweede verdieping: maalzolder met twee koppels maalstenen. De grootste had een diameter van 1,6m en de kleinste een diameter van 1,4m

Derde verdieping: voorraadzolder voor nog te malen graan.

Vierde verdieping: kapzolder.

Staat: hout met kruiwiel.

Na het overlijden van de weduwe Dikkers in 1894 werd de molen te koop aangeboden. Daartoe verscheen in de Twentsche Courant van 1894, nr 98 een advertentie: De notarissen van Uden te Borne en Dikkers te Zwartsluis berichten "dat zijn ingezet diverse perceelen gelegen in de gemeente Borne,

Bericht van Inzet.

De Notarissen VAN UDEN
te Borne en DIKKERS
te Zwartsluis

berichten bij deze, dat op 11. Maandag zijn ingezet de diverse perceelen, gelegen in de gemeente Borne:

1. Een Windkorenmolen
en annex **TOOMKORENMOLEN** met alle toebehooren en open grond, staande en gelegen nabij het station te Borne op f 6015.--
2. Een Windkorenmolen
aan den Hengeloschen straatweg met open grond op f 3834.--
3. De Boerenplaats „den Esscher,”

zeer gunstig gelegen aan den straatweg naar Almelo, nabij Zenderen, verhuurd voor f 300.-- op slechts f 10263.--
4. en eenige perceelen
Bouw- en Weiland en Heidegrond,
gelegen over het spoor en op den Bieffel op f 1046.--

De toelag is bepaald op **DINSDAG 18 Dec.** (en niet op Meandag 17 Dec.) des morgens 10 uur, ten huize van den logementhouder **ENSINK** te Borne.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen ten kantore van voornoemde Notarissen.

Aankondiging van de veiling van diverse onroerende goederen van de familie Dikkers

... een windkorenmolen aan den Hengeloschen straatweg met open grond, op f 3.981,--." De verkoop vond plaats in logement Ensink (De Keizerskroon) in Borne en het beste bod werd gedaan door notaris Van den Bosch namens Herman Velthof. Hij kocht de molen voor f 4.555,--. Velthof was afkomstig uit Albergen. Op twaalfjarige leeftijd kwam hij in dienst van Oude Hampsink in Tubbergen om het molenaarsvak te leren; daarna werkte hij als knecht

op molens in Wilp en Schalkhaar.

De eerste jaren woonde hij alleen bij de molen. In 1897 liet hij een woning bouwen. Hierin stond ook de bakkersoven. Voor het bouwen van deze oven had het college van burgemeester en wethouders op 4 oktober 1897 vergunning verleend. Op 28 oktober 1898 trouwde Herman met de Bornse Aleida Willemmina Kuipers. In de huwelijksakte staat nog vermeld dat de achternaam ook als Veldhof werd geschreven.

Een molenaar was afhankelijk van de wind. Was die er niet overdag, dan moest 's nachts het aangeleverde graan gemalen worden. Om minder afhankelijk te zijn van de wind liet Herman in 1909 een elektromotor van vijftien pk plaatsen ten behoeve van het aandrijven van de maalstenen. In 1911 werd aan H. Veldhof, bakker te Borne, vergunning verleend voor het uitbreiden van de broodbakkerij. Ten behoeve van de bakkerij werd in 1912 een hinderwetvergunning verleend voor het plaatsen van een elektromotor van twee pk voor het aandrijven van de broodkneedmachine.

Er moest hard gewerkt worden om een bestaan op te bouwen. In het verslag uit 1916 van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Borne staat het volgende: *Men had hier niet alleen te kampen met moeilijkheden in de aanvoer van grondstoffen, doch buitendien met te weinig aanvoer, zodat dit bedrijf meermalen in het afgelopen verslagjaar heeft stilgestaan. Verder had, evenals in 1915, de aanvoer zeer ongeregeld plaats. Eén en ander was oorzaak, dat niet op de gewone wijze kon worden doorgewerkt, wat tot ene zeer onregelmatige productie leidde en tot beperking van het personeel. De heer Velthof werkt met één motor van zestien pk en één motor van drie pk. In zijn bedrijf zijn werkzaam twee volwassen knechts en twee jongens. In het verslag van 1917 lezen we: De berichten, die ons hieromtrent bereikten, zijn in geen enkel opzicht bemoedigend. Evenals in 1916 had men ook dit verslagjaar te kampen met de geringe aanvoer, zodat in dit bedrijf bijna niet gewerkt kon worden. De toestand wordt dan ook als heel slecht geschetst. De heer H. Velthof werkt met twee volwassen knechts en één jongen.*

Tot 1918 is er gemalen op de wind. Na de dood van Herman op 11 juli 1920 kwam de molen in handen van zijn 16-jarige zoon Hennie. Deze kreeg bij het inkopen hulp van molenaar B. Rotgerink uit Saasveld. In hetzelfde jaar bleek dat de molen aan

een grondige opknappbeurt toe was. Voor jaarlijks onderhoud diende een molenaar met een kostenpost van ongeveer f180,- rekening te houden; alleen al de brandverzekering kostte f60,- per jaar. Ook dienden ieder paar jaar de zeilen van de wieken vervangen te worden. De maalstenen werden maandelijks gebild, dat wil zeggen dat de groeven in de maalsteen met behulp van een bilhamer opnieuw werden aangescherpt.

In september 1920 werd volledig overgeschakeld op het elektrisch aandrijven van de maalstenen en werden de wieken verwijderd door molenmaker Tieskens uit Deventer. In 1946 is al het houtwerk en het riet verwijderd en bleef uitsluitend de onderbouw over. Deze is nog jaren gebruikt als opslag voor veevoeder. Tot 1970 heeft men gemalen met behulp van een elektromotor. In de Tweede Wereldoorlog is van het hout van de kap, die gemaakt was van Amerikaans grenenhout, meubilair gemaakt. Uiteindelijk is in 2003 ook de onderbouw gesloopt. De stenen van de molen zijn daarna verwerkt in het woonhuis op de hoek van de Oude Kerkstraat en de Marktstraat.

De molen ontdaan van de wieken, kap en stelling.

Dijkersmolen aan de Bornerbroeksestraat

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog ontvingen de soldaten niet altijd hun soldij en gingen daarom vaak uit plunderen. Het resulteerde in de verwoesting van het platteland; de edelen vluchtten naar veiliger oorden. In deze periode, rond 1580, vertrokken de Oranjegezinde Scheles naar Osnabruck. Om inzichtelijk te maken hoe het met de bezittingen van de Oranjegezinden gesteld was, is een lijst gemaakt. Op deze lijst wordt ook het Weleveld genoemd. Enkele tekstfragmenten daaruit: *van thuys Welvelde met daarbij hoerende seijende weijdelanden is, vermitz die*

lang-duerende inlegeringe des krijchsfolks aldaer. Opkomsten en proffijten van den windemolen voirden jare 1582, vermitz die moele geheel gelempt (in slechte staat) ende van ende wintbalken ontstelt is. Dit is, voor zover mij bekend, de oudste vermelding van de molen en deze is eigendom van de Scheles. In 1684 is dat nog steeds zo. Dat jaar verhuuren Judith vrouw van Weleveld en haar man Joost Chr. Van Bevervoorde de molen op het Bornse veld levenslang aan Eevert Gerritsen en na zijn dood aan één van zijn zoons. De pacht zal ieder jaar op 1 mei worden betaald. Een paar jaar later wordt overgegaan tot verkoop. In 1689 wordt *hun eigendommelijcke ende allodiale windemeul, vrij ende sonder eenig bezwaer, ende bij Borne gelegen, met de wiend alle haer recht ende gerechtigheid* verkocht,

tezamen met het muldershuis en erbij gelegen gaarden en bouwland in de Nieuwe Es, in totaal twaalf schepel aan Jan Gerritsen Muller tot Almelo en Fenneken Meijlinck voor een bedrag van f 7.500,-. In 1729 overlijdt Jan Gerritsen Muller. Zijn kinderen erven, en één van hen, Otto, pacht de molen voor een periode van twaalf jaar voor een bedrag van f 400,- per jaar. Hij is zelf verantwoordelijk voor de kosten van onderhoud. Kennelijk was de molen in slechte staat, want in 1739 wordt door Herman Westenberg een bestek gemaakt op verzoek van Gerhardus Mullerus en zijn zwager burgemeester Lucas Bruins. In het bestek wordt gesproken over een nieuwe achtkantige molen met twee paar molenstenen, een muur van tien voet hoog en een stelling. De molen wordt bekleed met duimsdik vuren hout. De kosten bedragen in totaal f 700,-. In de periode 1735-1761 komt de molen geleidelijk volledig in het bezit van de familie Bruins. Na het overlijden van Otto Bruins in 1777 is zijn echtgenote Fenneken Mollink erfgename van de windmolen met zijn behuizingen, schuren, haven, landerijen, zoo bouw- als weijdelanden en groengronden in het gericht Borne, buurtschap Senderen. In 1780 hertrouwt zij op huwelijksvoorwaarden met Jan Hendrik Dikkers, schout van Vriezenveen en paardenhandelaar. De molen komt zo in het bezit van de familie Dikkers. Fenneken vertrekt naar Vriezenveen en haar inwonende broer Jannes blijft molenaar. (Haar zoon G.J.O.D. Dikkers was ook eigenaar van de molen van Velthof). De molen wordt verpacht, onder andere aan Jan Kortenhorst en de broers Everhard en Hendrik Vonke. De familie Dikkers gaat met de tijd mee, want in 1890 verleenden burgemeester en wethouders van Borne aan de weduwe Dikkers een vergunning voor het bouwen van een stoomkoren-

Zicht op de molen vanaf het Dikkerslaantje

pelmolen. In deze periode werden aan veel eigenaren dit soort vergunningen verleend. Omdat ook nog gewoon op de wind werd gemalen, werd de nieuwe stoommolen op ca. 50 m' van de windmolen geplaatst. In het gebouw komt een 8 pk stoommachine met een stoomketel. Deze stoommachine drijft door middel van riemen de maalstenen aan. In 1894, na het overlijden van de weduwe Dikkers worden verschillende onroerende goederen uit haar nalatenschap verkocht. Willem IJzereef koopt de Dikkersmolen voor f 6.115,-. Hij laat in 1896 vlakbij de molen een woning bouwen waar hij met zijn gezin gaat wonen. Eind 1896 vraagt hij een vergunning aan voor een bakkerij en in 1902 een vergunning voor de bouw van een houtzagerij die door de windmolen wordt aangedreven. Intussen heeft IJzereef in 1900 een stuk grond gekocht op de hoek van Beerninksweg en de Bornerbroeksestraat. Op deze plek vestigde hij een nieuwe houtzagerij, in eerste instantie aangedreven door stoommachines. Het bedrijf startte in 1905 en in hetzelfde jaar is de windmolen afgebroken.

Wat was nu de precieze locatie van de molen?

Een kaart uit 1832 geprojecteerd op een recente topografische kaart.

Geheel rechts de splitsing Prins Bernhardlaan met de Bornerbroeksestraat. In het midden van boven naar beneden de Dikkerslaan. De molen lag aan de Dikkerslaan vlakbij de Bornerbroeksestraat, aan het deel dat we nu als Spechtstraat kennen.

Bronnen:

- Met dank aan: Jan Velner, Gé Nijkamp en Ger ter Braak.
- Gemeentearchief Borne (bouw- en hinderwetvergunningen, fotocollectie).
- Heemkundevereniging Bussemakerhuis Borne, *Veertig jaar later*
- H. Rutgers, *Van wind en water, stoom en stroom, de molens van Almelo door de eeuwen heen*
- A. Slot-Platenkamp, *Bie den Brooke is Bornerbroek*
- M.G.E. van Harten-Fransen, *De Windkorenmeule van het Weleveld*

<http://www.technieknederland.nl/nl/index.php>

<http://www.jaarvandemolens.nl/site/index.php>

Drostendiensten ter discussie

Gerard A.B. Nijhuis

Inleiding

De landsheer (vóór 1528 de bisschop van Utrecht, daarna Karel V en zijn zoon Philips II) had om zijn grondgebied te kunnen regeren, diverse functionarissen waaronder drosten aangesteld, die voor hem een aantal bestuurlijke zaken verzorgden en de rechtspraak op het platteland uitoefenden. De steden hadden al vroeg een eigen rechtspraak. Daar hadden de drosten (voor de lagere rechtspraak) geen zeggenschap.

De plattelandsbevolking stond dus onder supervisie van de drost. Van oorsprong was de bevolking niet vrij, maar dienstbaar. In tijden van nood, bijvoorbeeld in oorlogstijd, maar ook voor nagenoeg alle andere zaken, zoals: voorkomende werkzaamheden bij het oogsten, het vervoer van allerlei zaken etc, kon de landsheer, en voor hem de drost, deze werkzaamheden (diensten) opeisen.

In de tweede helft van de 18e eeuw was de bevolking niet meer zo volgzaam. Johan Derk van der Capellen tot den Pol, een adellijk persoon, die in de Overijsselse regering (Ridderschap en Steden) zat, vocht de wettigheid van deze drostendiensten aan.

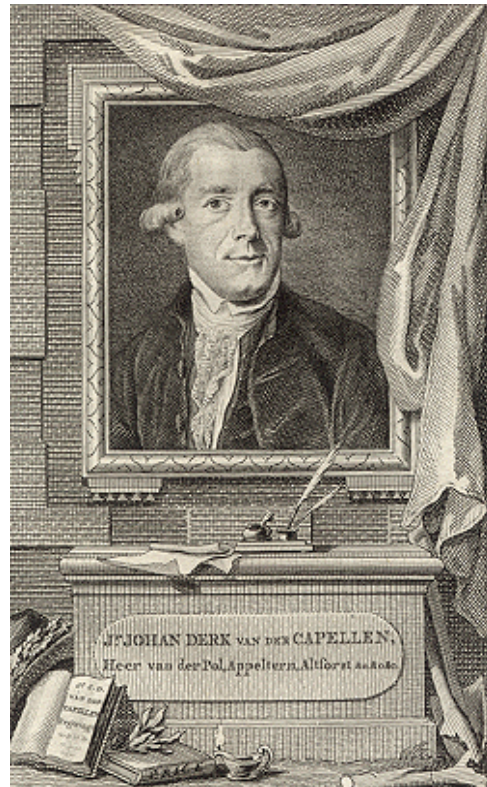
Afschaffing van de drostendiensten

Het verslag van de landdag (= bijeenkomst van de Overijsselse regering) van 13 april 1778 geeft een zéér uitgebreide verhandeling van Johan Derk van der Capellen over de vrijheid van de mens. Hij stelde dat de plattelanders gelijk waren aan de stedelingen; ze zijn allen lid van dezelfde maatschappij. Ridderschap & Steden, de Overijsselse regering vormend, publiceerden een plakkaat op 27 oktober 1778 waarmee ze de auteur probeerden te achterhalen van de gedrukte naamloze *Brief over de drostendiensten in Overijssel door een Heer uyt Twenthe aan een koopman te Amsterdam geschreeven*. Ze wisten echter al zeker wie dit was, maar zochten publiciteit. Van der Capellen meldde zich niet. Ook verschijnt een gedrukt *Vertoog over de onwettigheid der drostendiensten in Overijssel in 1778*¹.

Van der Capellen werd in 1778 voor zijn vermeende brief uit de Ridderschap verwijderd. Dit gaf niet de gehoopte rust bij Ridderschap en Steden, integendeel, hij had nu de tijd zich nog meer aan de door hem aan de kaak gestelde zaken te wijden. Van der Capellen klaagde in 1781 in zijn anonieme pamflet *Aan het volk van Nederland*, het koningshuis aan. In het pamflet schrijft en bewijst hij dat de stadhouder (Willem V) niet de hoogste macht bezit. Het was een aansporing tot rebellie en een poging een aandeel in het landsbestuur op te eisen.

Hij raadde het volk, de kleine handelaren, ambachtslui, kooplui en winkeliers, dus de burgerij, in de steden en dorpen aan voormannen te kiezen. Goede patriotten die medezeggenschap moesten opeisen en vrijheid van drukpers. Het was een oproep bijeen te komen om uiting te geven aan hun

grievens tegen het bewind van Willem V, vrijheid van drukpers te eisen en zichzelf te bewapenen om een volksleger te vormen, zodat de stadhouder hen niet met zijn huurlegers zijn wil kon opleggen. Hij wilde dat de boeren en burgers zich zouden bevrijden van het juk van de stadhouder met de regenten. De prins werd door Johan Derk via het pamflet *Aan het volk van Nederland* verdacht van vriendschap met Engeland, waarmee de Republiek, door de Amerikaanse revolutie, in oorlog was gekomen.

Johan Derk van der Capellen uiteindelijk geëerd

Er was geen handel en scheepvaart meer mogelijk, wat betekende dat er geen thee, koffie, specerijen, hout en stoffen de Republiek konden bereiken. Het verzet groeide sterk, mede omdat de vloot werd verwaarloosd, wat gunstig was voor Engeland. Dit uitte zich in het verschijnen van allerlei pamfletten, kranten en prenten. Ridderschap en Steden reageerde op 5 maart 1781 met protesten tegen de *hoonende en onbetamelijke wijze waarop wij en de Prins bij het publiek ten toon worden gesteld*. Tijdens de landdag van vrijdag 6 april 1781 werd

voor de zoveelste keer over de drostendiensten gediscussieerd. Een zeer uitgebreid vertoog over de drostendiensten, pagina's lang, is hiervan bewaard gebleven.

Hulp van Jan Willem Racer

Johan Derk bevrijdde de vrije boeren, met heimelijke hulp van Jan Willem Racer, rechtsgeleerde in Oldenzaal, van de drostendiensten². In 1782 stelde Racer een dossier samen, bestaand uit 22 *verklaringen en kondschappen* (=antwoord op vraagartikelen)³. Deze had hij ontvangen van diverse Twentse richters, die aan ingezetenen vragen hadden gesteld om zich zo op de hoogte te kunnen stellen van de diverse aspecten van de drostendiensten en aanverwante zaken. Dit om de manier van handelen van de drost en zijn rentmeester, Adolf Schneider, aan de orde te stellen. Boeren uit diverse Twentse markten werden ondervraagd over de diensten die ze hadden moeten doen. Op welk tijdstip van de dag deze hadden moeten aanvangen, of die wel waren afgekocht. Ook kwam naar voren dat zij meermalen naar het buitenland (Duitsland) hadden moeten reizen, waartoe ze niet verplicht waren geweest, omdat dit buiten Twente viel. In oktober 1782 betoogde de stad Zwolle dat de drostendiensten onwettig waren en dat derhalve alle resoluties tegen Van der Capellen en de drostendiensten ongeldig waren. Op 1 november werd Van der Capellen weer tot de Staten toegelaten. In februari 1783 zwichtte de Ridderschap en werden de drostendiensten afgeschaft.

Bornse getuigenissen

Een aantal inwoners van Borne legden negatieve getuigenissen af van het handelen van de zoon Anne (geboren in 1756) van de drost Sigismund van Heyden Hompesch.

Johannes Meyer was tussen oproep en opkomen overleden, zijn weduwe had haar tweede zoon meegestuurd naar Ootmarsum voor het vervullen van de dienst in plaats van zijn overleden vader. Zoon Johannes was in de ogen van de drost niet

een vereiste *kloeke en weerbare* man. Anne had het zontje, uit plagerij, daarom met een stok(je) meermalen op de kuiten geslagen, waarop de knaap had gehuild. Hij werd niet als volwaardig werkmans aangemerkt.

Uiteraard verweerde de drost zich tegen de beschuldigingen. Zo schrijft hij -mogelijk heeft hij zijn verdediging zelf voorgelezen- aan zijn medebestuurders dat hij op verzoek van enkele boeren uit de Esmarke diensten had geruild met boeren uit het gericht Ootmarsum. Beweringen dat boeren diensten zouden hebben afgekocht, doet hij af met de bewering dat zijn rentmeester dat op eigen houtje geregeld zou hebben. Over het aantal diensten, schreef hij dat hij bijvoorbeeld uit Borne, met zijn 350 gezinnen, op jaarbasis niet de hem toekomende 700 dagen had opgeëist, maar genoeg had genomen met ongeveer 200 dagen.

Over het voorval van zijn zoon Anne ten opzichte van het zontje van Jannes Meyer, zei hij dat Anne inderdaad wel eens mensen had geslagen die diensten moesten doen. In het geval van het zontje van Jannes Meyer: deze was afgewezen als werkmans en zoon Anne had een klein stokje als dreigmiddel gebruikt. Het Bornse ventje zou de tong hebben uitgestoken en spottende grimassen hebben gemaakt. Ook wilde de drost bewijzen, door het tonen van een aantal kwitanties, dat hij niet alle diensten had opgeëist.

Een uitgebreider verhaal over de afschaffing van de drostendiensten in Twente is te lezen in het boek "*Georg Willem Amelung, kommissaris van de Convooiën en Licenten te Ootmarsum van 1774-1791. Zijn functioneren aldaar, zijn vrienden en vijanden*", deel 2, door de schrijver van dit artikel. (deel 2 verschijnt in het najaar 2008)

Noten:

¹ Koninklijk Huisarchief nr. 1697 evenals 1674, 1675

² J.W. Racer "Overijsschelse gedenkstukken IV"

³ HCO 3.1 / 5238, 5239, 5240

Pankook bakn is good, mer iej mött oet 't beslag van 'n aander bliewn.

Onze oale WC . . . (woar gebeurd rond 1950)

Bert Völkers

't Huuske ha'w op 'n hook van 't huus.
Dat was veur ons a's kinder nogal een kruus.
Ik weet nog best as kind,
mossen wiej doar hên deur weer en wind.

En da'w in de riege veur 't huuske stund'n,
veur da'w 's oavonds noar bedde gung'n.
Wiej durfden dan niet allenig te goan,
want d'r mocht es een spook achter de schure stoan.

't Weej'n en reeg'n soms onmeunig hard,
dan wud'n wiej natuurlijk kledder nat.
Nee, veul luxe was d'r vrogger nog niet bie.
Toch leev'n wiej meest tevreden en bliej.

Wiej waar'n nog klein, het veul niet met'.
Op een dag hef ons va veur ons een pot op 'n overloop ezet.
As wiej dan 's oavonds eens neudig mossen plassen,
dan hoefd'n wiej niet in 't duuster te tasten.

Och leu, hoe droevig werd ons lot,
De groot'n gebruik'n ook de gemeenschappelijk'n pot.
Ziej hoefd'n dan niet meer noar beneen te loop'n,
as ziej ôk op onze gemeenschappelijke pot kroop'n.

Va hef op 'n overloop een spoarlampie emaaft
veur 't geval de pot eens te vol was eraaft
't Lichie wurd'n 's oavonds late uut edoan,
zodat wiej 's nachtst in 't duuster mossen stoan.

Op 'n nacht - 't was veur mij wel wat sneu- ,
mos ik d'r oet, veurdat ik in bedde deu.
Ik tastte in 't duuster noar de overloop,
't was heel zachte, dat 'k noar 'n pot toe kroop.

'k Was bliej met het plassie, ik kon weer goan,
mâr opeens een schrik: wat had ik noe edoan?
'k Was goed wakker wat ik zag was niet so best
Een ander die nog neudiger mos as ik
den was mij veur ewest
'n Pot was vol en ik had de knien nat,
Och lieve stumper, dat was mij wat.

'k Weet niet meer hoe lang ik doar heb estoan.
De lip'm tril'n mij, ik kon wel huul'n.
lej mossen 's weet'n hoe ik mij toen vuul'n.

'n Gemeenschappelijk'n pot hef niet lang bestoan,
want 'n bouwvakker is met 'n echte WC an 't metselen egoan.
Veul van vrogger is in 't vergetteboek eraaft,
mar dit is woar gebeurd, want ik heb 't zelf met'emaaft.

Een zeppelin in Borne

Berend Jager

Zomaar een verhaal over een gebeurtenis die nog leeft onder ouderen in Borne. Een avontuurlijke gebeurtenis waarop sommige lezers misschien wel een aanvulling kunnen geven. Borne werd hierdoor weer eens op de kaart gezet. De foto hieronder werd mij door Jan Kleinman ter beschikking gesteld. Hij was het ook die kleurrijk over onderstaande historie wist te vertellen.

Net over het spoor rechts aan het begin van de Deldensestraat ligt het zogenoemde Refined (op z'n Nederlands uitgesproken). Ooit lag daar een motorenfabriekje "Refined Motor Company" geheten, waaraan de huidige locatie zijn naam te danken heeft. Het fabriekje raakte in onbruik. In een van de gebouwtjes heeft de beginnende baptistenkerk nog dienst gehouden en in de crisisjaren werd het een werkplaats voor werklozen die een beroep wilden leren. Zo rond 1937 werd er door de leerling-timmerlieden bij wijze van project een interessant

En zo gebeurde. Kort voor hun vertrek maakten ze een rondtoer door Borne. Jan Kleinman, die als kind de gebeurtenissen van nabij meemaakte, kan zich nog de verbazing van de Bornenaren herinneren. Van hun wederwaardigheden bestaan verschillende verhalen en het is maar de vraag hoe betrouwbaar die zijn. Weliswaar verkochten ze kaarten maar ze moesten zich onderweg soms toch wel bij boeren als werknemer beschikbaar stellen om niet om te komen van de honger. Het schijnt dat ze inderdaad Zuid-Frankrijk hebben bereikt. Volgens sommigen

object gebouwd: een zeppelin. Het voorwerp was niet bedoeld om te kunnen vliegen. Men had het van binnen zo ingericht dat je erin kon slapen. Een soort caravan avant la lettre.

Drie avontuurlijke mannen, Lambertus Bont, Peter Heidkamp en Dik Hilverink, verzonnen toen een voor hen adembenemend plan. Als ze de zeppelin nu eens op een kar zouden zetten, hond ervoor, en een trektocht naar Zuid-Frankrijk zouden maken. Ze zouden van de zeppelin, die voor veel mensen een bezienswaardigheid was, een aantal kaarten maken om die onderweg te verkopen en op deze manier zouden ze in hun bescheiden levensonderhoud kunnen voorzien. Ze doopten hun vervoermiddel *De toerist*.

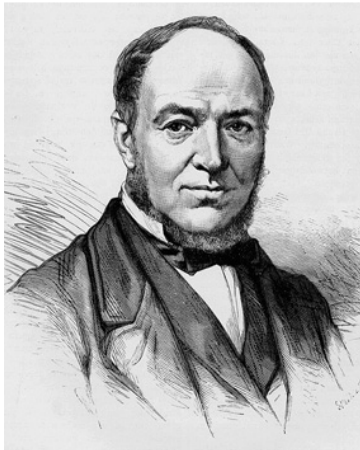
zouden ze zelfs nog betrokken zijn geraakt bij de Spaanse burgeroorlog. Het is in ieder geval zeker dat ze berooid en zonder zeppelin uiteindelijk naar Borne terugkeerden. Van Lambertus Bont is bekend dat hij in 1939 naar Tilburg verhuisde. In de herinnering van veel Bornenaren is niet Lambertus Bont maar de schilderachtige Bornenaar Piet Bont, die in augustus 2007 op 98-jarige leeftijd overleed, een van de avonturiers geweest. Maar die informatie blijkt toch niet te kloppen. Opvallend is dat op de foto die nog van de zeppelin bestaat, Dik Hilverink afwezig is. Volgens vage bronnen moest hij al vrij snel afhaken omdat hij werd opgeroepen voor militaire dienst. Al met al blijft hun avontuur met veel onduidelijks omgeven.

Stork & Co., . . . een moment van overdenking

Jan Deckwitz

In 1873 werd door Stork en Co in Hengelo de honderdste stoommachine afgeleverd. Hieraan werd gerefereerd in de *Hengelose Fabrieksbode* van 2 september 1893 tijdens het 25 jarig bestaan van het bedrijf. De toespraak die de heer C.T. Stork, directeur-eigenaar van het bedrijf, toen hield werd in het blad afgedrukt. Hieronder is het artikel weergegeven. Het spreekt voor zich.

Het feit van de aflevering der honderdste machine in Hengelo vervaardigd, achtte de firma gewichtig genoeg om feestelijk te worden herdacht. Dit had plaats in het jaar 1873. Weliswaar had de fabriek in de vijf jaren sedert 1868 geen goede zaken gemaakt, maar het was gelukt haar ook buiten Twenthe eenigen naam te doen verkrijgen, ja zelfs werden groote machines voor het buitenland vervaardigd, in het bijzonder groote polderbemalingswerktuigen voor Italië. Er was dus reden tot tevredenheid en hoop voor de toekomst. Bij gelegenheid van de feestviering ter eere van de 100ste machine hield de Heer C.T. STORK een toespraak, die wij thans nog belangrijk genoeg achten om haar hier een plaats te geven. Zij luidde ongeveer als volgt:

De heer C.T. Stork in 1893

Als gij eenige oogenblikken naar mij hooren wilt, zou ik wel eens een woord tot u willen spreken. Ik zie u wel elken dag maar dan hebben wij het te druk om met elkander te praten. Ik zou gaarne eens zeggen hoe ik meen, dat de verhouding tusschen de fabrikanten en hunne arbeiders behoort te zijn. Eerst doe ik u opmerken dat de fabrikanten óók arbeiders zijn; dat schijnt u niet zoo toe, maar het is toch waar; zij arbeiden met de pen en met het hoofd, dat nog moeilijker is dan met de handen en zij hebben dikwijls zorgen die gij niet kent; daarvan zou ik u veel kunnen vertellen maar dat komt nu hier niet te pas. Niemand behoeft zich te schamen dat hij arbeider is. Daar zijn menschen die nooit gewerkt hebben voor anderen, dat zijn veelal rijke en voorname heeren, maar die staan lager op de

maatschappelijke ladder, dan de geringste arbeider die vlijtig is, en de dichter zegt met recht:

*“Arbeid is des burgers glorie,
Zegen is des arbeids loon,
Roemt des legerhelds victorie,
Roemt den koning op zijn troon,
Arbeid schendt de burgerkroon!”*

Nu wil ik u zeggen hoe ik meen dat de verhouding moet zijn tussen fabrikanten en arbeiders. Er zijn er die meenen dat die vijandig tegenover elkander staan, maar die hebben het glad mis; als het is zoo als het behoort te zijn, dan moeten we als goede vrienden met elkander omgaan. De werkmans moet vertrouwen dat de fabrikant bij wien hij werkt, het

Het bedrijf Stork & Co in Hengelo

goed met hem meent, dat hij den goeden en oppassenden arbeider acht, als zijn naasten beschouwt, als een mensch door God geschapen en niet als een machine. En den arbeider moet hart hebben voor het werk dat hem wordt toevertrouwd, hij moet er een gewetenszaak van maaken dat werk goed te doen, hij moet de fabriek waar hij werkzaam is, beschouwen alsof die hem mede toebehoort, hij moet helpen ze tot bloei te brengen, omdat hij en zijne kinderen er een eerlijk stuk brood kunnen verdienen en vooruitkoomen, hij moet er naar streven om op te klimmen tot den hoogsten rang. Het spreekwoord zegt: “geen goed soldaat, die geen generaal wil worden”. Begrijpt gij dat jongens! die nog alles kunt worden? Het wil zeggen: past goed op, leert vlijtig in de school en op de fabriek, dan

kunt gij het ver brengen in de wereld. Daar zijn rijke en voornamen mannen in Engeland, in Duitsland, in Amerika en ook wel in ons land, die arme ouders hadden en als arbeider op de fabriek werkten, maar door oppassen vooruit zijn gekomen en nu zelf eene groote fabriek hebben, nog veel grooter dan de onze, maar die waren spaarzaam ook en gingen niet naar de kroeg, maar veelal als ze uit de fabriek kwamen in de boeken lezen over hun vak. Die daar liefhebberij voor heeft moet maar bij ons komen, die kan van ons ook wel boeken krijgen, waar wat goeds uit te leeren valt. Maar wij behoeven zoover niet te gaan, de directeur van onze fabriek, de Heer PARMENTIER, heeft ook met zijne handen gewerkt even als gij, als bankwerker; dat kunt gij nog wel

De uitreiking van het weekloon in 1922

De heer Parmentier met de honderdste machine

zien als hij bij u komt om uw werk na te zien of als hij u wijst hoe gij doen moet; eerst was hij bankwerker, toen monteur zooals VISSER en VAN GASTEL, en ROBBERS en GERRIT SCHOLTEN en TEXTOR en al die anderen en nu is hij directeur over 300 man en willen wij hopen dat hij het over 10 jaar over 1000 man zal zijn. Over 10 jaar moeten wij de duizendste machine hebben gemaakt.

C.T. STORK

Iej mött wa vrog oold wördn, a-j lang oold wilt wean

Singelloop in Zenderen

Johan Kwast

Wiej schriewt de eerste moanden van 't joar 1948. Oons laand is, noe 'n oorlog achter de rug is, volop in opbouw; kan in alle vriejheid de schaa inhalen. Ok op 't sportieve vlak is der inees völ te doen. Zo keanden, "oawer 'n lessel", elke oale stad wal nen singelloop, en dat was wat.

Völ toolooop van oaweral kwam doar op of. Zo'n geburen was ok tot in Zeanderen duurdrungen. En, op 'd een of aandere wieze har ik doar loch van kregen. Nen singelloop, in Zeanderen nog wal, mooier kon't nich. Doar mos ik meer van weten.

Wee aans as Frans Vollenbroek, de andriewende krach in 't Zeanderense sportgeburen, mos doar wat oawer können zeggen. Mear hoo kwam den an de veren? Telefoon ha-w nich.

Umda-k in Zeanderen noar de leagere school har goan, wus ik dat Frans tegenoawer de leagere school, in de smederiej van Jan Tinselboer wearcken. Dan doar mear ees hen.

De smederij Tinselboer in Zenderen in de eerste jaren na de oorlog

In dee joaren trainen ik völ met Eggie Deen. Oonze dagelijkse rondjes, op 'n Möllnkaamp, harren oons wal zovöl mood geawen, da-w ok wal met wollen doen an den singelloop.

Wiej an 't hersenschoeren an.

De start zol wal bie de iesbaan wean, doar was ruimte, en dan zo op 'n Preensen an.

'N Rondje ko-w der nog nich bie prakkezeren, mear dat zol zich wal redden.

En wee al zol der wal nich op ofkommen?

Oons oonderveenden was in dee dage nog nich zo naa groot, mear 't kan nich aans of heel sportief Zeanderen zal der an met doen, dachen wiej.

En dan al dee hardrieders van de iesbaan; oet Almelo, Hengeveelde, Beckum, Hengel, Zwolle, en woar al nich vot, warren wis ok van de petiej.

Joa, wat schaatsenlopen an gung stellen Zeanderen heel wat vuur.

Ha-j der nich Nico Feenstra, 'n trainer oet Hengel, den ne trainingsgroep met Anton Huiskes, op dee iesbaan en de dreugtraining, oonder haanden nam? Was der nich 't gevreesde Zeanderense koppelraceduo Hennik Bos en Frits Smit?

Dee dearen ok met, vanzölf, noe dan. Doar kwammen de leu op of, dat trok volk an. Joa, al wat op de flitsende iezers wat vuurstellen zol, as 't zo wied was, doar an de start stoan. En doar mos wiej, jonge jongs oet Boorn, et tegen opnemen.

't Voetbalvolk, dat schakelen wiej voortdoadelijk al oet, dat ko-w makkelijk an. Nee, oonze concurrentie mos oet onbekeanden hook kommen, dat mos-t.

In Zeanderen dreai-en noe alns um den singelloop, meanen wiej. Wiej mossen der nog mear ees duftig wat an doen. Op oonzen langen eandsprint ko-w geröst op wean, doar wa-w wal good in, veune wiej zölf. Wieder was et 'n oftasten hoo 't oonder 't lopen met de concurrentie gun en doar op inspöllen. En zo hersenschoeren wiej der op lös.

Op nen mirrag noa school-tied, hardlopend vanzölf, want wiej mossen elke kaans angriepen, wiej op Zeanderen an. Joa, Frans Vollenbroek was in de smederiej, drok an 't wearck. Den noe mear nich lastig vallen; wiej mossen em in alle röst können sprekken oawer 't grote geburen.

Wiej besleuten: Nich loaten mearcken da-w der gedoan op bint. En och, in de smederiej was genog te zeen en bie 't smidsveur is 't altied spannend. Zo noe en dan kwammen der klaanten inlopen; wiej leuten ze almoal mooi vuurgoan.

Kiek, doar kwam Knelis van Woudenberg okan. Hee kon löslopen, mear dan ha-j 't ok wal zowat had. As aaltied stun ziene pette hoog achter op 'n kop. Vuurop har-e nen knobben, wal zo groot an 'n hoonderei, doar passen de pette nich oawerhen.

Hee mos vuur de baas (zienen boer) spiekers halen. "Hoovöl Knelis?"

“Joa, ne haandvol”, en maken de haande as ne kom.

“En van hoo lang Knelis?”

“Langen en halflangen” en hee wees met de vinger zo mear wat moat an.

Johan Kwast (links) met zijn loopmaatje

“Woarvuur wil de baas dee dan broeken?”

“k Geleuw vuur hoolten balkens”, zeg Knelis.

An zu-k geproat ha-j nich wat; Jan Tinselboer dear em der mear wat met. As 't nich good was kwam-e wal wier.

Jan wus ok wal dat Knelis van 't Welveeld kwam lopen, en dat-e met dizze bosschop wier mooi 'n zetjen oonder de pannen was.

An 't eand van 'n mirrag konnen wiej Frans pas röstig an 't jeske trekken. Mear wat wiej te heuren kregen vól oons naa tegen. Joa, der warren wal plannen um nen singelloop op touw te zetten, mear 't mos al nog oet wearkt wörden. Wiej zollen oawer 'n tiedje mear ees wier an kommen heuren. Op oonze vroag woar de start zol wean, kregen wiej: “ 'k Deank op 't Hag, doar woare-argens bieje iesbaan in de buurt”.

“Kiek, doar ha-j 't al; ha-w et nich dach!”. “Biej de iesbaan”. Wiej glummen.

In gedachen zag wiej oons doar al met vól bekeande hardlopers en hardrieders achter 'n startstreep stoan. “Nog mear ees 'n zetjen der

good wat an doen.” Dat der wat van kwam stun vuur oons noe wal vast. 't Was ne kwestie van tied. Ne moand later, wiej wier op Zeanderen an. Nee, hee was der nog niks wieder met kömmen. Gin nood, wiej konnen oons in tuskentied good vuurbereiden op 't grote geburen.

Nog ne moand later, der zat nog gin schot in.

“t Kon nog wal noajoar wörden en ok nog wal tooken vuurjoar”.

In 't noajoar, wiej warren der nog gin nen trad met opschöten. “leleu möt mear röstig ofwochen”, zeg Frans.

Mear wiej stunnen op scharp, warren der noe good kloar vuur, dat wa-w. As dee onbekeanden, oons Boornse jongs wollen versloan, dan mos der heel wat geburen; doar zollen de leu nog van opkieken.

Mear zo heanigan wörden wiej der wat wiefelachtig oawer. 't Doeren lang en wiej wollen noe wal 'n moal “hoar van 'n hoond”. Wiej vreugen oons of: Zol dat tiedrekken opzet können wean?

Waren zee bang dat dee Boornse jongs met de priesen zollen goan strieken?

Kon Zeanderen zovól volk nich an, of konnen zee 't parcours nich roond kriegen?

Harren zee soms las van grootheids-gekte?

Mear nee . . . , zo was Frans Vollenbroek nich.

Hee wol vuur Zeanderen gewoon wat niejs anpakken; doar zol em wal aans wat tegenbösselen. Wiej mossen et der mear met doen; gewoon röstig ofwochen, ofwochen en nog ees ofwochen.

Mear al wat der kwam, ginnen singelloop; too nich en nooit nich.

Slot van 't leedje: Frans har ne bloasbalg vol weend; wiej harren ne gekluurde zeepbel zeen, dee reukeloos oet mekaa spatten.

En noe . . . , 'n 60 joar later.

Frans Vollenbroek is al lang oet de tied.

Mear zien 'n naam blif verbeunden an 't sportcomplex “Het Vollenbroek”, doar an de Oazelerbek. Tinselboer ziene smederiej is ok al joaren vot. De iesbaan lig der nog; krig nog aait water oet de Oazelerbek. Mear vól iesbaandage he-w rechtevoort nich meer.

En . . . , als ik allens good noagoa: Nen singelloop in Zeanderen? Dat kon ok nich; Zeanderen hef joa gils gin singels.

Een godsgericht in Borne . . . Een wonderverhaal uit de 13de –eeuw

Berend Jager

Het geloof in wonderen was in de middeleeuwen wijd verbreid. De meeste mensen in die tijd waren analfabeet en ze luisterden gretig naar verhalen waarin engelen, duivels of de meest wonderlijke dieren voorkwamen. Heel veel van deze verhalen hebben de functie van exempelen, geschiedenissen die een stichtelijk voorbeeld geven met betrekking tot een diepzinnige geestelijke wijsheid of de mens vertellen hoe hij leven moet. Ook Maria was in deze verhalen ruimschoots vertegenwoordigd. Het is dan ook niet vreemd dat er talloze boeken bestaan waarin wonderen ter stichting worden verteld. Een van de meest bekende is wel de *Dialogus Miraculorum* van Caesarius van Heisterbach. In een interessant artikel van G. Groenhuis, getiteld *Een vroege vermelding van Borne* (1), vertelt de auteur een verhaal van de monnik Caesarius na. Hij gaat vooral in op de figuur van Caesarius en op het feit dat Borne al in het begin van de dertiende eeuw met name wordt genoemd. Over het verhaal van de monnik en de achtergronden van dit verhaal valt echter nog heel wat boeiends te melden.

Caesarius van Heisterbach

Caesarius was een cisterciënzer monnik die leefde van 1180 tot circa 1240. In 1199 trad hij toe tot de orde en gedurende de rest van zijn leven verbleef hij in het klooster te Heisterbach gelegen in het Zevengebergte niet ver van Bonn. Zijn taak was de novicen, jongens die monnik wilden worden, de eerste wijsheden van het monnikendom bij te brengen. Daartoe waren wonderverhalen een probaat middel. Vandaar dat hij alle verhalen die hij hoorde noteerde, ordende en rond 1221 het licht deed zien onder de titel *Dialogus Miraculorum*. Het boek heeft de vorm van een dialoog tussen een geestelijke en een leergierige novice. De dialoog als didactische vorm is al heel oud; ook Plato bediende zich ervan.

Uit hoofde van zijn functie reisde Caesarius ook veel. In gezelschap van een visiterende abt bezocht hij ook cisterciënzer kloosters in Nederland, bijvoorbeeld het klooster Klaarkamp, gesticht in 1165, en gelegen in de buurt van Dokkum. In die tijd was oostelijk Nederland nog zeer sterk op de Duitse landen georiënteerd. Het is bijvoorbeeld bekend dat uit Nederland afkomstige mannen monnik werden in het klooster in Heisterbach. Dat zal wel de reden zijn dat er in Caesarius' *Dialogus* ook een aantal mirakelen voorkomen die in onze streken spelen. Een van deze verhalen is dus gesitueerd in Borne dat met naam en toenaam wordt genoemd.

Begin 13de-eeuw

Het eerste kwart van de dertiende eeuw was in deze streken een roerige tijd. De bisschop van Utrecht zwaaide hier uit naam van de Duitse keizer de scepter. Paus Innocentius III had bedacht dat er na de verovering van Jeruzalem door Saladin en na een mislukte poging de Heilige Stad te heroveren nodig een nieuwe kruistocht moest komen. Ook in deze regio's waren de predikers ruim vertegenwoordigd. De beroemde Olivier van Keulen, door de paus zelf als kruisprediker gewijd, trok door Overijssel, Drenthe, Groningen en Friesland om in vlamme betogen de mensen op te roepen zich in

te zetten voor de goede zaak. In Borne was pastoor Arnold aangesteld van wie bekend is dat hij een leerling was van Olivier van Keulen. Ook weten we dat hij door de paus zelf was gewijd en de opdracht had aanvaard in de Saksische landen de kruistocht te prediken. De oproep tot de kruistocht speelt in het Bornse verhaal een belangrijke rol.

Het is niet waarschijnlijk dat Caesarius zelf in Borne is geweest, zoals de heer Groenhuis betoogt, maar vermoedelijk heeft hij het mirakelverhaal gehoord van een uit deze streken afkomstige broeder Bernardus, medemonnik in het klooster Heisterbach. Dit is althans de mening van Van Moolenbroek (2).

Het verhaal

Ik geef het verhaal hier integraal weer. Het komt voor in Deel 4, kapittel 11, van het bovengenoemde wonderenboek.

Hoe een oude vrouw die met haar dansen de kruisprediking van magister Arnold belemmerde en bespote, binnen drie dagen stierf.

Arnold was pastoor van Borne, een dorp in Twente. Op de feestdag van de apostelen Petrus en Paulus vierden zijn parochianen weer zoals elk jaar een feest met reidans en instrumentale muziek. Arnold, die toen al gemachtigd was te preken, ging met het kruis op de dansende schare af, en vermaande, verzocht, beval allen het duivelse feest te staken. Ter plekke begon hij zijn preek af te steken. Sommige mensen gehoorzaamden en kwamen naar zijn prediking luisteren. Anderen weken hevig onttemd terug, en gingen tegenover de dansers staan. Nog weer anderen gingen hardnekkig door, onder wie een dwaze, hoogmoedige oude vrouw. Telkens wanneer ze in de rondedans bij de priester des Heren kwam, keek ze hem recht in het gezicht en stak al zingend de draak met hem. Binnen drie dagen stierf ze onverwacht. De heilige man beweende haar alsof hij haar met zijn eigen handen had gedood.

Botsing van twee culturen

In dit verhaal zien we een botsing tussen twee culturen: de christelijke en de germaans-heidense. Pastoor Arnold vertegenwoordigt de christelijke cultuur en de oude vrouw de heidense.

Het feest van Petrus en Paulus was op 29 juni. Bij dat feest werd de marteldood van de twee apostelen herdacht. Het feest kreeg een extra dimensie omdat de plaatsvervanger van Petrus de mensen opriep tot een nieuwe kruistocht. Maar omstreeks diezelfde tijd vond er in Borne een totaal ander feest plaats: het midzomerwendefeest.

Vanouds was dat een feest waarbij gezongen en gedanst werd en ... veel gedronken. Het feest had een diep religieuze betekenis. Vooral de reidans, die centraal stond bij die happening, had een sacrale functie als middel de goden vriendelijk te stemmen in de hoop op een goede oogst. Het was dus een vruchtbaarheidsfeest. Vaak vonden de dansen plaats bij de heidense begraafplaatsen om ook de geest van de voorouders bij het gebeuren te betrekken en hun 'voorspraak' in te roepen. Het spreekt vanzelf dat de reidans door de Kerk als duivelse activiteit werd beschouwd. Er bestaan heel wat bronnen waaruit blijkt dat de Kerk er fel tegen fulmineerde. F. E. Farwerck geeft er in zijn monumentale studie *Noordelijke mysteriën en hun sporen tot heden* een interessante opsomming van. (3, pag. 203 e.v.)

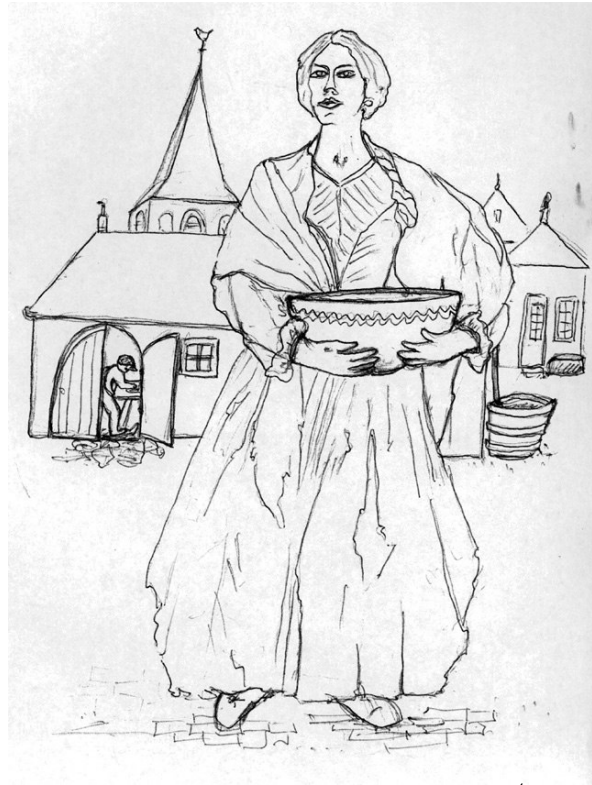
Pastoor Arnold was, zoals blijkt uit het verhaal, van deze sacrale betekenis van de reidans op de hoogte, want hij begon in de open lucht met zijn kruis staf in de hand te preken. Uit het verhaal blijkt ook dat het christendom in die tijd nog niet onverdeeld op ieders steun kon rekenen. Velen keerden zich van hem af en de muziek en dans gingen gewoon door.

De oude vrouw

Bijzonder interessant is de rol van de oude vrouw in dit geheel. De wijze waarop ze zich opstelt, zou kunnen aangeven dat ze iemand was die in de dorpsgemeenschap een belangrijke rol speelde. Het is bekend dat in de heidense gemeenschappen aan de vroedvrouwen vaak magische krachten werden toegedicht. Vroed betekent wijs. Niet alleen hielpen ze bij bevallingen maar ze stonden de mensen ook met raad en daad terzijde en zeiden geïnspireerd te zijn door de hogere machten. Van zulke vrouwen moest de Kerk natuurlijk al helemaal niets hebben. Men verkondigde dat ze rechtstreeks met de duivel in verband stonden en in de loop van de tijd werden ze geïdentificeerd met heksen en met witte wieven, die immers ook verbleven in en bij de oude heidense graven. In ons verhaal wordt verteld dat de oude vrouw de priester recht in het gezicht keek.

Dit is een mededeling van bijzondere betekenis die de gedachte dat we met een vroedvrouw te doen hebben, nog versterkt. De blik van een machtige

vrouw die in contact staat met de goden heeft een magische kracht. Het elkaar wederzijds aankijken is hier de ultieme uiting van de botsing van twee culturen. In de ogen van de christelijke kerk was hier

*Vroedvrouw of de hulp van de vroedvrouw?*¹

sprake van het boze oog, het oog van de duivel, dat een dodelijk effect zou moeten hebben.

In ons verhaal werkt het echter averechts. Niet de priester sterft, maar de oude vrouw. Niemand zal er in die dagen aan getwijfeld hebben dat het God zelf was die als een rechtvaardige rechter diegene strafte die zijn dienaar had beledigd. God laat niet met zich spotten, was de boodschap. Het was een echt godsgericht. En dat in het Borne van 1216!

Geraadpleegde literatuur en noten:

G. Groenhuis, *Een vroege vermelding van Borne*; in: Boorn en Boerschop, maart 1994 (1)

Jaap van Moolenbroek, *Mirakels historisch*, Hilversum 1999 (2)

F.E. Farwerck, *Noordeuropese mysteriën en hun sporen tot heden*, Deventer 1978 (tweede druk) (3)

Caesarius van Heisterbach, *Boek der mirakelen*, delen 1 en 2, ingeleid en vertaald door G.J.M. Bartelink, 's-Hertogenbosch, 2003

J.G.M. Oude Nijhuis, *Wat deu Caesarius van Heisterbach in Oldenzaal?* In: Jaarboek Twente 19

¹ Pentekening van Willemien Holterman

De Stephanuskerken in Borne

Martin Thiehatten

Het komt in meer plaatsen voor dat er twee kerken zijn die dezelfde naam dragen. Zo heb je in Delden de oude en nieuwe Blasiuskerk. In Enschede staat aan de Oude Markt de oude Jacobuskerk en daartegenover de nieuwe Jacobuskerk. In Borne staan twee kerken die genoemd zijn naar de heilige Stephanus. Op zich is dit natuurlijk een vreemd verschijnsel, maar het is gemakkelijk historisch verklaarbaar.

Wie was Sint Stephanus?

Hij was de eerste martelaar. Zijn geschiedenis wordt op dramatische wijze weergegeven in de bijbel: Handelingen 6 en 7. Daarin wordt hij beschreven als een man vol van geloof die wonderen verrichtte onder het volk. Maar het verging hem net als zijn grote meester Christus. Hij werd gearresteerd en moest zich voor de joodse raad verdedigen. In een historisch overzicht van de geschiedenis van het joodse volk maakt hij duidelijk dat Christus' komst noodzakelijk was. Zijn steeds kwader wordende toehoorders wast hij onbehoorlijk de oren door niet alleen hen maar ook hun vaders te beschuldigen van moord. Na zijn verdediging heeft hij een hemelse glans op zijn gezicht. Een woedende menigte sleept hem de stad uit waar hij wordt gestenigd en net als Jezus bidt hij tot God dat ze zijn

St. Stephanus van de kerk aan de Grotestraat

moordenaars hun zonde niet zouden toerekenen. Stephanus was de eerste diaken die zich inzette voor het welzijn van weduwen en wezen. Hij werd de schutpatroon van veel landen en steden en is

de patroon van de paarden, koetsiers en paardenknechten.

Men roept hem aan bij geestelijke kwalen als bezetenheid, maar ook bij lichamelijke kwalen als hoofdpijn, pijn in de zij, galstenen en nierstenen. Zijn voorspraak kan een milde dood bewerkstelligen. Zijn naamdag is 26 december.

De oude Stephanuskerk

In Borne staan twee kerken, genoemd naar Sint Stephanus. Aan de Oude Kerkstraat bevindt zich de oude Stephanuskerk. Deze is gebouwd in 1482 als rooms-katholieke kerk.

In 1555 ging de pastoor van deze kerk over naar de lutherse godsdienst in opdracht van Christoffer Schele, de heer van Weleveld. Ten gerieve van de rooms-katholieke inwoners van Borne bleef de pastoor echter dagelijks naast de lutherse ook katholieke kerkdiensten verzorgen.

Deze situatie veranderde echter drastisch, toen in 1601, tijdens de 80-jarige oorlog, de Spaanse troepen in Twente door het leger van prins Maurits werden verslagen en verjaagd.

Vanaf dat moment was alleen nog de calvinistische godsdienst toegestaan en werden zowel de katholieke als lutherse alsook alle andere godsdiensten verboden. Het bestaande kerkgebouw ging over in handen van de protestantse kerk en de Stephanuskerk was vanaf dat moment de Nederlands Hervormde kerk in Borne. Deze situatie is tot op de huidige dag niet meer veranderd.

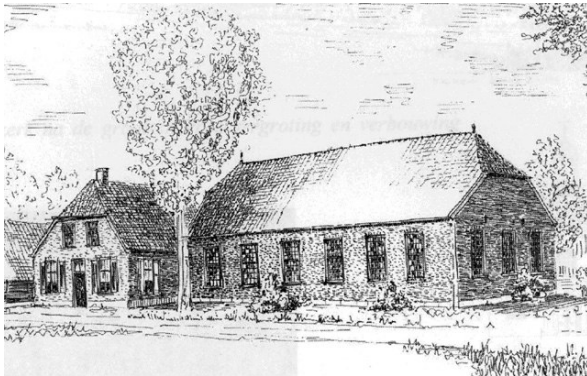
Schuilkerk

Omdat na invoering van de calvinistische godsdienst de landelijke regels het openlijk belijden van de katholieke godsdienst beletten, ontstonden er op diverse plaatsen schuilkerken. Zo werd in het kerspel Borne in het geheim gekerkt op het Grootenhuis te Hertme, een van de weinige plaatsen waar katholieke inwoners van Borne voor de eredienst terecht konden. In 1697 kwam pastoor Joannes Lefers vanuit Rijssen naar de havezate Grootenhuis. Hij werd in 1710 opgevolgd door pastoor Stephanus Meijer. De drost van Twente was de katholieken goedgezind, want rond 1715 bouwt Meijer een klein kerkhuis met woning op de kolk in Hertme. Deze kerk kreeg Sint Stephanus als schutpatroon, de vanouds patroonheilige van de Bornse katholieken. Het kerkhuis was nu de pastorie in Hertme. In 1775 was Henricus Lammerink pas-

toor in Hertme, waar de katholieken van Borne ook ter kerke gingen.

Schuurkerk

Omdat de Bornse katholieken al jarenlang de wens hadden een eigen kerk te bezitten, richtten ze een verzoekschrift aan de overheid om in Borne een kerk te mogen bouwen. Ze vonden pastoor Lammerink bereid naar Borne te verhuizen. De heer van Weleveld, baron Hambroick, was met de gecommiteerden van de Bornse R.K. gemeente overeengekomen, dat de kerk gebouwd zou mogen worden op de plaats bij de Markt op de huidige hoek tussen de Marktstraat en de Bekenhorst, de plek waar nu

De schuurkerk met pastorie van Borne in 1786

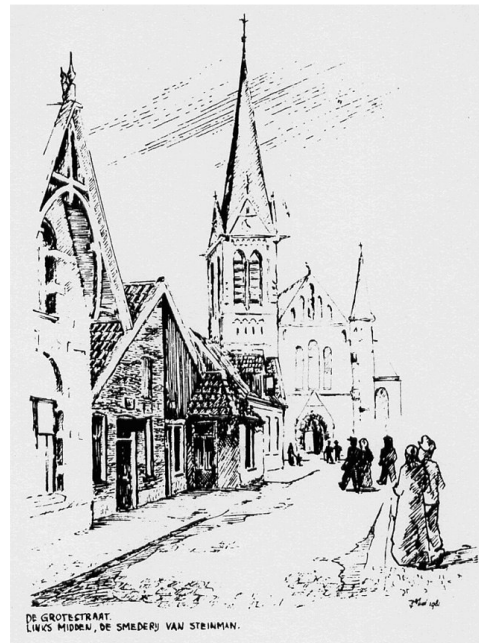
restaurant Las Caretas staat. Dit voor een koopsom van fl. 1400 of voor een erfpacht van fl. 35 per jaar. Maar de drost van Ootmarsum kwam ter ore, dat verschillende personen van de Hervormde Gemeente tegen deze plaats waren. Er werd besloten, dat de katholieken hun kerkhuis mochten bouwen op een plek, waar aan de Hervormden geen aanstoot zou worden gegeven. Daarop werd in 1785 overeengekomen met de hofmeijer Eenhuis, eigenaar van de Noordkamp, nu Koppelsbrink, dat daar een schuurkerk met pastorie kon worden gebouwd. De ingang werd gemetseld aan de voorkant, maar doordat enkele ingezetenen zich daaraan ergerden, werd van hogerhand bevolen, de ingang aan de andere kant te plaatsen en de opening aan de voorkant dicht te metselen. Het kerkhuis, gewijd aan Sint Stephanus, ging ook de buurtschappen Hertme, Bornerbroek en Zenderen bedienen. Na protest van de katholieken van Hertme en Zenderen werd besloten, dat voor hen in Hertme een eigen pastoor werd aangesteld. Zo werd besloten, in 1798 in Zenderen een schuurkerk te bouwen. Ook deze kerk kreeg Sint Stephanus als patroonheilige. Bornerbroek was nogal veraf gelegen van het dorp Borne en wenste ook een eigen kerk. Daar werd in 1803 voorzien door de bouw van een schuurkerk, ook gewijd aan Sint Stephanus. In de korte periode van 1785 tot 1803 stonden zo in de gemeente Borne vijf Stephanuskerken. De Stephanuskerk te Zenderen is in 1948 gesloopt, waarna Zenderen verder kerkte in de

paterskerk, die is toegewijd aan Maria onbevlekt ontvangen.

Discussie

De schuurkerk aan de Koppelsbrink was in 1838 te klein en werd vergroot en verbouwd tot Waterstaatskerk. Deze kreeg in 1849 Warnink als pastoor. Hij kwam rond 1870 tot de conclusie, dat de kerk weer te klein was geworden. Er moest een nieuwe kerk worden gebouwd. Maar op welke plek? Eerst werd een ontwerp gemaakt door de Haagse architect Nicolaas Molenaar. Voor dat ontwerp was de ruimte aan de Koppelsbrink te klein. Er moest een andere plek worden gezocht. Daarop kwam de plaats aan de Markt in beeld, waar men eerst de schuurkerk had willen bouwen.

Pastoor Warnink werd bouwpastoor en besloot, de nieuwe kerk te bouwen op het Bornse Veld, de plaats die we nu kennen als het kruispunt van de Grotestraat, de Stationsstraat en de Nieuwe Kerkstraat. Die plek lag in de buurt van de textiel fabriek van Spanjaard. Pastoor Warnink was goed bevriend met Jacob Spanjaard. Hij rookte met hem zijn sigaar en dronk zijn glas wijn. Hij besloot zijn nieuwe kerk te bouwen waar Spanjaard zijn fabriek had. Toen het gerucht de ronde deed, dat de aartsbisschop de bouw op die plaats al had goedgekeurd, sloeg de vlam in de pan. Meer dan honderd gezinnen tekenden een bezwaarschrift tegen het besluit van parochiebestuur en bisschop.

De Stephanuskerk gezien vanuit de Grotestraat omstreeks 1900

Men wilde niet naar de plek met de naam Geuzenhoek, waar veel protestanten en joden woonden. Ze vreesden, dat als hun dochters daar naar de kerk gingen, ze politiebegeleiding nodig hadden. Het terrein aan de markt, dat in 1785 in het bezit kwam

van de katholieken om daar hun kerk te bouwen, was verkocht aan de heer Fischer. De grond terugkopen lukte niet, de prijs was te hoog. Kerkmeester Morselt probeerde nog met Fischer te onderhandelen, maar tevergeefs. Een tweede kerkmeester, Mulder, was eigenaar van de grond, waar pastoor Warnink wilde bouwen. Hij verkocht dit terrein aan de kerk en in 1888 werd de kerk gebouwd op het Bornse Veld. Niet naar het eerste ontwerp van Nicolaas Molenaar. Dat zou te kostbaar zijn geworden. De architect moest een goedkoper ontwerp tekenen. Uiteindelijk bleek het vierde ontwerp binnen de begroting te passen. De toren kon nog niet worden betaald, de bouw hiervan moest wachten tot 1894.

'n Swatten hook

De bewoners van de Koppelsbrink protesteerden ook tegen de verplaatsing van de kerk. Zeer begrijpelijk hadden veel parochianen op de Koppelsbrink moeite met de verplaatsing van de kerk. De buurt maakte het protest kenbaar en als teken van protest werden in de hele buurt zwarte vlaggen uitgestoken, toen de nieuwe kerk aan de Grotestraat in gebruik werd genomen. Sinds die tijd heet het gebied 'n swatten hook.

In die tijd waren er in deze omgeving veel neringdoenden en caféhouders, die van het verplaatsen van de kerk schade voor hun zaak verwachtten. Immers er was nog geen gemotoriseerd verkeer en de mensen uit de omtrek, vooral die uit Hertme, kwamen met paard en wagen of te voet naar de kerk. Ze stalden hun paarden bij de café *Mol, de Bonte Koe of de Halve Maan* en deden hun inkopen na kerktijd bij onder andere Homan en Spekreijse.

Nadat de nieuwe Stephanuskerk in gebruik was genomen, verdween de bedrijvigheid rond de Koppelsbrink. De bewoners hadden het inderdaad juist ingeschat.

Bronnen:

M.G.E. van Harten, *Grepen uit de historie van Borne*. Deel 2 (1987)
J.J. Grootenboer, *De Rooms-Katholieke parochie in Borne*
In: Boorn en Boerschop 1998
De Roomskatholieke Parochie Borne (uitgave van de Heemkunde vereniging Bussemakerhuis) (2000)
J. ter Beke, *Kerken en begraven in Zenderen* (2003)
Een uitgebreide beschrijving van de historie en de inhoud van de oude Stephanuskerk is te vinden in:
J.J. Grootenboer, *De Oude Kerk in Borne, een eenvoudige hemel op boerenaarde*

Zoa lang 't rekt, schuurt 't nog nich

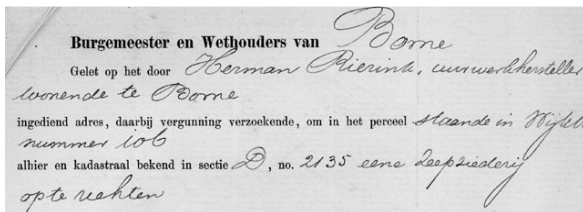

Zeep uit Borne

Anja Tanke

Borne stond van oudsher bekend om het weven, eerst in de vorm van huisvlijt ter aanvulling van het inkomen en later zorgde de textielindustrie voor veel werkgelegenheid. Maar er waren ook nog andere, kleine bedrijfjes. Eén daarvan is de zeepziederij van Herman Rierink, hij had niet meer dan vier werknemers in dienst.

In september 1889 schreef Herman Rierink een brief aan het college van burgemeester en wethouders van Borne waarin hij toestemming verzocht voor *het stichten van een zeepziederij en een bergplaats van zeep en stoffen tot de zeepfabricage benodigd*. Rierink kiest de locatie voor zijn bedrijf zorgvuldig uit, namelijk in de nabijheid van het station en naast de fabriek van Spanjaard.

Deel van de vergunning voor de zeepziederij.

Rierink was getrouwd met de dochter van de Duitse zakenman Fischer. Deze was afkomstig uit Gronau en via zijn schoonfamilie kwam Rierink in contact met aldaar gevestigde zeepziederijen. Oorspronkelijk was hij uurwerkhersteller, dat beroep staat ook op de verleende hinderwetvergunning. In Gronau leerde hij er de grondbeginselen van het zeepzieden en was daarom in staat in 1889 zelf een zeepziederij te beginnen.

De Bornse zeepziederij legde zich vooral toe op het maken van groene- en glycerinezeep. Deze zeepen

Tegenover het station aan de Parallelweg stond het koffiehuis van Krommedijk. Geheel rechts de zeepziederij.

werden gemaakt van kaliloog, glycerine, etherische oliën, kleurstoffen, vulmiddelen, blekende stoffen en waterglas. De grondstoffen werden in een ketel gekookt, waarna al roerend natronloog werd toegevoegd. Onder nauwlettend oog van de zeepzieder ontstond uit het mengsel dan de zeep.

In de Eerste Wereldoorlog liepen de zaken ook voorspoedig, omdat speciaal voor de regering zeep moest worden gemaakt. Deze zeep kreeg al snel de naam "eenheids-regeringszeep". Uit het verslag van de Kamer van Koophandel uit 1916 blijkt wel dat het moeilijk was om aan grondstoffen te komen. "*Sel du soude en caustis soda werden voor de zachte zeepfabricage in het geheel niet beschikbaar gesteld.*" Het grondstoffentekort bleef nog enkele jaren aanhouden al kon er maar een paar maanden per jaar zachte zeep worden geproduceerd.

Toen Herman Rierink zich terugtrok uit de zaak, werd zijn plaats ingenomen door zijn zoons Hendrik Antonie en Johan Christiaan. Hendrik verzorgde de administratie van de zeepziederij en Johan stond aan het hoofd van de productie.

De productie van zeep vond in die tijd plaats in twee ketels, van waaruit de zeep via een pijpleiding naar de kelder ging om daar te worden verpakt. De familie had een overeenkomst met Spanjaard over het gebruik van de spoorlijn van Spanjaard. Dat maakte het mogelijk dat de Bornse zeep door heel Nederland per spoor werd vervoerd.

De broers Rierink overleden in 1934 en 1939. Bij gebrek aan opvolging is het bedrijf in 1939 opgehouden te bestaan.

Bron:
gemeente-archief
Borne

Een bruiloft en het (gedwongen?) vertrek van een kapelaan in 1896

Hans Gloerich

Bij mijn onderzoek naar de gang van zaken rond de bouw van de Stephanuskerk aan de Stationsstraat in Borne, heb ik een groot aantal brieven geanalyseerd die zich in het archief van het aartsbisdom in Utrecht bevinden. Al zoekende kom je soms aardige zaken tegen waardoor je een inkijkje krijgt van bepaalde gebeurtenissen. Zo'n inkijkje wordt ons geboden door kapelaan Johannes Gerardus Hinderikus Bentla (±1858-1941), die vanaf 30 september 1892 werkzaam was aan de Stephanusparochie van Borne onder pastoor Hendriks. Hij was geestelijk adviseur van de R.K. Werkliedenvereniging en schreef op 27 februari 1896 een brief aan de toenmalige aartsbisschop van Utrecht, mgr. H. van de Wetering, over een netelige kwestie die voor hemzelf waarschijnlijk niet goed is afgelopen, want hij vertrok vijf maanden na het schrijven van de brief uit Borne. Hij is dus nog geen vier jaar kapelaan in Borne geweest. Later is hij pastoor van St. Nicolaasga in Friesland geweest.

De Ennekerdijk met rechts het in 1895 gebouwde St. Josephgebouw van de R.K. Werkliedenvereniging, een voorloper van de vakbond NKV die later is opgegaan in de FNV.

De brief van de kapelaan aan de bisschop Monseigneur!

Vergun mij, Monseigneur, een oogenblik uwen aandacht voor eene ernstige en voor mij zeer onaangename zaak. De heer [David Jacob] Spanjaard (Israëlit) fabrikant alhier en patroon van bijna alle arbeiders, aan wie Borne zijn opkomst en welvaart te danken heeft en nog dankt, wil bij gelegenheid van het huwelijk van zijn dochter een klein feestje geven, klein en bescheiden wegens het sterfgeval van zijne moeder.

De heer Spanjaard vroeg Schabbink, de president der R.K. Werkl. Vereeniging of hij dit feestje in het arbeidersgebouw zou kunnen vieren (in Borne bestaat anders geene gelegenheid voor een degelijk feest en in gewone omstandigheden gaan zij naar Hengelo). De president zegt dat hij hierover met het bestuur zal spreken. Het bestuur heeft na de zaak goed te hebben overwogen met algemeene stemmen besloten en gemeend, in overleg met mij, geestl. adviseur der vereeniging, dit niet te kunnen of te mogen weigeren: 1) omdat de heer Spanjaard ons 1.000 gl. voor het nieuwe gebouw heeft geschonken, 2) omdat hij de patroon van bijna alle

arbeiders is (de beide andere fabrikanten hebben hoogstens 100 arbeiders, Spanjaard alleen 800, meest katholiek). De weigering zou eene belediging zijn voor den heer Spanjaard, die op goede voet leeft met zijne katholieke arbeiders, en ook steeds de pastoor ter wille is inzake van kerk of Godsdienst; de weigering van bovengenoemd verzoek zou daarom naar het oordeel van het bestuur en ook naar mijne meening nadelige gevolgen voor de arbeiders kunnen hebben.

Dit besluit nu, Monseigneur, heeft de verontwaardiging van 2 burgers opgewekt: "het arbeidersgebouw mag niet dienen tot een Jodenfeest", zeggen zij. Zij hebben anderen (misschien 15) opgestookt tegen de vereeniging en vandaar zekere spanning. Deze 15 hebben hunne eerediemaatschap der vereeniging opgezegd. Van de 15, weet ik zeker, weten 10 niet wat zij gedaan hebben, ik heb daar reeds bewijzen van. Zij dreigden mij (de 2 bovengenoemden) bij u, Monseigneur, te zullen aanklagen, waarom weet ik niet, maar het bestuur heeft gemeend, dat het goed zou zijn u met de zaak bekend te maken, van daar, Monseigneur, dit mijn

schrijven.

Om rechtvaardig te zijn, moet ik dit er nog bijvoegen: de pastoor heeft mij, toen ik hem het verzoek van den heer Spanjaard bekend maakte en naar zijne meening vroeg, geantwoord: "ik houd mij er buiten nu echter schaaft hij zich aan de zijde der opposanten; waarom begrijp ik niet, de handelwijze van den pastoor is mij duister en raadselachtig, te meer daar ik de pastoor in alles erken en, voor zoo ver ik weet, geen reden tot misnoegen geef.

Monseigneur, wanneer de pastoor of de opposanten u niet over de zaak schrijven, dan verzoek ik u, Monseigneur, vriendelijk, van dit schrijven niets aan de pastoor te laten merken.

Uwe Doorl. Hoogw. onderdanigste dienaar,

w.g. J.G.H. Bentla, kapelaan

Enkele kanttekeningen

Het is mij niet bekend of de bruiloft in het Josephgebouw is doorgegaan.

De brief vereist enige toelichting. Het ging om het huwelijk dat op 8 april 1896 in Borne gesloten werd tussen **Elisabeth Jacoba Spanjaard** en Hugo Daniël Andriesse, zoon van Ruben Andriesse, koopman, en Elisabeth Nathan.

Elisabeth Jacoba Spanjaard, was een dochter van **David Jacob Spanjaard** en Dina Prins.

Kapelaan Bentla schrijft dat Spanjaard's *moeder* was overleden, maar om precies te zijn, ging het om zijn *stiefmoeder* Lotte Lehmann.

Het volgende fragment van de Spanjaard-stamboom verduidelijkt de familierelaties: **Jacob Salomon Spanjaard**, geb. Borne 26-11-1813, overl. Borne 26-01-1899, textielabrikant, lid van de gemeenteraad van Borne (1857-1864), tr.(1) Oldenzaal 22-06-

De textielabrikant David Jacob Spanjaard (1840-1917) die voor zijn dochter een feestje wilde bouwen in het St. Josephgebouw aan de Ennekerdijk

1837 **Rozina Zwartz**, geb. Oldenzaal ca. 1816, overl. Borne 19-02-1846, dr. v. Isak Salomon Zwartz en Sophia Nathan, tr.(2) Borne 13-11-1847 **Lotte Lehmann**, geb. Lunen (Dld) ca. 1817, overl. Borne jan./febr. 1896, dr. v. David Lehmann en Feile Salomon.

Uit het huwelijk Spanjaard-Zwartz o.a.

David Jacob Spanjaard, geb. 1840, overl. 1917, tr. **Dina Prins**, geb. voor 1853.

Uit dit huwelijk, o.a.:

Elisabeth Jacoba Spanjaard, geb. Borne 26-04-1871, overl. New York USA 01-03-1963, tr. Borne 08-04-1896 **Hugo Daniël Andriesse**, geb. Vlissingen 09-04-1867, overl. New York USA 12-06-1942, fabrieksdirecteur, zoon van Ruben Andriesse, koopman, en Elisabeth Nathan

Briefhoofd van de Stoom Spinnerijen en -Weverijen voorheen S.J. Spanjaard, waarop de twee enorme fabriekscomplexen goed te zien zijn, en helemaal rechtsboven de nieuwe Stephanuskerk. Het grote complex met de drie schoorstenen dat boven is afgebeeld stond "vóór het spoor" en was gelegen tussen de Stationsstraat en de Azelosestraat. Het kleinere complex onder lag direct "over het spoor" aan de Deldensestraat. Spanjaard was jarenlang verreweg de belangrijkste werkgever van Borne en omgeving. Ook werkloze vissers uit Vollenhove en turfstekers uit Drente vonden hier in de dertiger jaren van de vorige eeuw een nieuw bestaan.

Zo was 't, zo is 't

Jan Deckwitz

Op de hoek van de Koppelsbrink en de Meijershof stond een boerderijtje dat vanaf de jaren twintig tot ca. 1950 werd bewoond door Bernard Schabbink. Bernard, die bij Spanjaard in de smederij werkte, zette zich in voor de arbeiders¹, maar had ook zijn eigen gezin met een boerenbedrijfje.

Aanvankelijk werd de boerderij gehuurd van bankdirecteur Knuijff. Later werd het Bernard's eigendom. Aan de straatkant, de Koppelsbrink, is de ingang van de deel te zien. (foto boven) De voor- en zijgevel stonden niet haaks op elkaar, vandaar de vertekening in de foto. Direct rechts, als je op de deel kwam, bevond zich het toilet. Op de deel was plaats voor 5 koeien. Het woongedeelte met tuin lag aan de achterzijde van het pand (foto midden), dus aan de Meijershof. Hier was ook een moes- en bloementuin. Hierachter, niet op de foto te zien, was de mestopslag uit de stal.

Omstreeks 1950, toen Bernard stopte met werken, is de boerderij afgebroken omdat deze in slechte staat verkeerde. In deze tijd werden grote veranderingen doorgevoerd in de melkveehouderij. Dit was dan ook tevens het einde van het boerenbedrijf van Bernard. De boerderij werd vervangen door een dubbel woonhuis (foto onder uit 2006) waarin toen twee kinderen van Bernard kwamen te wonen.

De binnenmuren van dit dubbele woonhuis zijn opgebouwd met de stenen uit de voormalige boerderij. Zoals gebruikelijk in de jaren vijftig werd veel werk aan zo'n nieuwe woning in eigen beheer uitgevoerd. In de avonden en vrije dagen zijn dan ook deze woningen hier verzezen.

Van de boerderij is niets meer terug te vinden. Alleen de herinneringen blijven.

---

¹ zie het artikel in het boekje "Markante Bornearen" (Blz.128), dat in 2006 aan alle inwoners van Borne is verstrekt naar aanleiding van het 800-jarig bestaan van Borne.

Fotowedstrijd. . . . Hoe goed kent u Borne?

Vanaf nu kunt u deelnemen aan een fotowedstrijd!

In elk volgend nummer van Boorn en Boerschop wordt er een foto afgedrukt van een detail van een bekend gebouw of plaats in ons dorp.

De vraag is: **om welk gebouw of welke plaats gaat het hier?**

Wat moet u doen?

Schrijf op een vel papier: *Fotowedstrijd uit **Boorne en Boerschop** nummer 2008-1*

Het gebouw is :

Mijn naam :

Mijn adres :

Mijn telefoon :

Stuur dit vóór 1 mei a.s. naar: Redactie *Boorn en Boerschop*, Blauwgras 68, 7623 GL Borne.
Mailen kan natuurlijk ook: u stuurt uw e-mail dan naar het redactieadres: deckwitz@home.nl

De winnaar krijgt uiteraard persoonlijk bericht.
De uitslag wordt in het volgende nummer bekend gemaakt.

Voor de winnaar is er een cadeaubon van € 20,00, dit keer bereidwillig beschikbaar gesteld door:

Hetty's men's wear, Dorsetplein 2.

Van de bestuurstafel

Annemie Mulders-Gordijn

Uit de jaarvergadering van de Heemkundevereniging Bussemakerhuis gehouden op 12 februari 2008.

De algemene ledenvergadering vond plaats op 12 februari 2008. De vergadering werd door ca. 100 leden bezocht.

De heer J.F.M. Hassels Mönning is benoemd tot voorzitter;

Mevrouw A. Mulders-Gordijn is benoemd tot algemeen secretaris;

Overige bestuursleden blijven aan;

De kascommissie verleende goedkeuring aan de jaarrekening gemaakt door de penningmeester, de heer H. Westerik. Hij werd gecompimenteerd met de voortreffelijke wijze van boekhouding. De vereniging heeft een klein batig saldo;

De ledenvergadering is akkoord gegaan met een contributieverhoging van €1,- per lid en €1,- per gezinsabonnement;

Het bestuur heeft ook één van de Stolpersteinen geadopteerd. Zodra weer nieuwe Stolpersteinen geplaatst worden, ligt er één namens de vereniging;

De heer H. Woolderink van het bestuur, heeft de heer M. Thiehatten ondersteuning verleend bij het maken van een lessenserie over Borne. In maart zullen de lessen starten. Iedereen heeft in de media kunnen lezen wat er zoal verteld wordt en wanneer de lessen beginnen;

Sinds begin januari heeft de gemeente Borne een nieuwe monumentencommissie. Namens de vereniging heeft H. Oude Aarninkhof zitting in de commissie;

Voor het eerst in de geschiedenis van de Heemkundevereniging kon het bestuur de vrijwilligers een gezellige middag aanbieden. Met de aanwezige vrijwilligers heeft het bestuur een bezoek gebracht aan Erve Bekman te Zenderen. Op buitengewoon boeiende wijze wist de eigenaar, de heer Meulenbroek, over zijn oude bezit te vertellen. Ook

konden de prachtig ingerichte appartementen worden bezichtigd, die vanaf ongeveer december

gehuurd kunnen worden. Vrijwilligers en bestuur wensen de heer Meulenbroek veel succes met zijn onderneming;

De activiteitencommissie is druk bezig een aantrekkelijk programma samen te stellen voor de bussendag. De datum is nog niet bekend. Natuurlijk worden de leden op tijd op de hoogte gesteld;

Na de vergadering vertelde de heer G. Nijkamp, met zijn bekend enthousiasme, over het gebied vanaf de Stefanuskerk, via de Stationstraat en station naar het, nu verdwenen, station in Zenderen.

Nieuwe leden:

Mw. T. van Capelleveen; Mw. A. Mulders-Gordijn; Mw. R. Brink; Mw. Wensink-Gervink; Mw. H. Zonneville; Mw. G.J.M. Bosch; Mw. J.M. Morshuis; Mw. G.E. Versteeg; Mw. W.Schulten; Mw. J.B. Temmink; Z.Ew. heer pastoor Th.L.M.M. van der Sman; Dhr. J. Egberink; Dhr. C.J.F. Oud; Dhr. Th. Léone; Dhr. en Mw. A.M. Swart; Dhr. en Mw. A. Harmsen; Dhr. en Mw. W. Oldenbeuving; Dhr. en Mw. Janssen; Fam. G. van Wezel en de Fam. J. Haak.

Wij hopen dat deze nieuwe leden zich binnen onze vereniging thuis zullen voelen en met veel plezier naar de bijeenkomsten zullen komen.

Data om alvast te noteren:

Op **donderdag 24 april 2008** houdt de heer Kappert in de Stefanshof een dialezing over de geschiedenis van de post in Twente.

De jaarlijkse busexcursie is op **zaterdag 17 mei 2008** gepland. De tocht gaat deze keer naar Cloppenburg e.o.. Nadere informatie volgt.

Schenkeningen

Wij danken de volgende personen voor hun schenking:

Dhr. J. ter Beke uit Zenderen: boek "*sociografie van de gemeente Weerselo*" (1947);

Z.Ew. heer pastoor Th. van der Sman: boek: "*100 jaar Stepha-nusparochie*";

Mw. E. Wensink: boek "*De tweetalige mens*".

"Ik straf met 't woord" zea 'n dominee en hee smeeet ziene vrouw 'n biebel noa 'n kop.

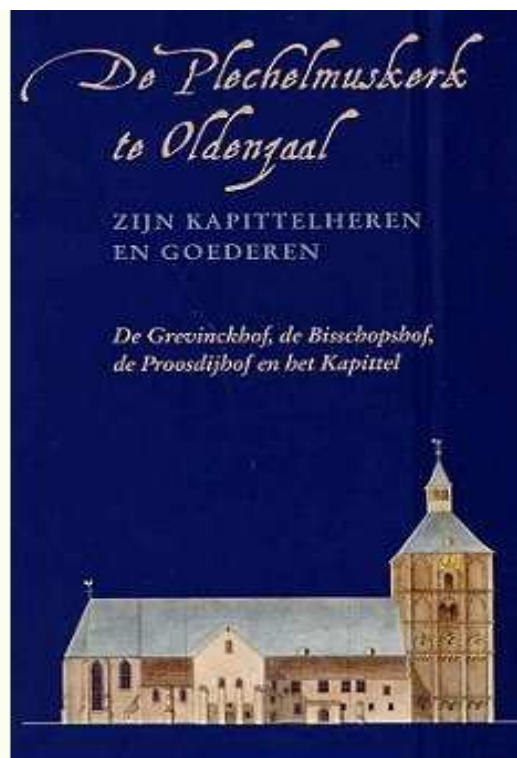
Boekennieuws

Jan Deckwitz

De Plechelmuskerk te Oldenzaal

Het is inmiddels al weer 5 maanden geleden dat het boek *“De Plechelmuskerk te Oldenzaal: zijn kapittelheren en goederen”* verscheen. Dit boek over het Plechelmuskapittel is uitgegeven door de *Stichting De Twentse Krans* en werd samengesteld door Tilly Hesselink - van der Riet in samenwerking met prof.dr. Gerard Bartelink (Nijmegen) en prof.dr. Wilhelm Kohl (Münster). Het boek betreft een omvangrijke bronnenpublicatie die veel, tot dusver onbekende historische gegevens, toevoegt aan de geschiedenis van het kapittel.

Het Plechelmuskapittel heeft zich in de middeleeuwen behalve tot religieus bolwerk ook tot een machtige politieke en economische instelling ontwikkeld. Zaken die lange tijd verstrengeld bleven, maar waarin in de zestiende eeuw verandering kwam. Zoals hiervoor gesteld, het is een bronnenpublicatie en niet zozeer een leesboek. Het kan een aanvulling zijn bij onderzoek naar de Twentse geschiedenis omdat geheel Twente onder het Oldenzaals Aartsdiaconaat viel. Een echt boek voor liefhebbers en onderzoekers.

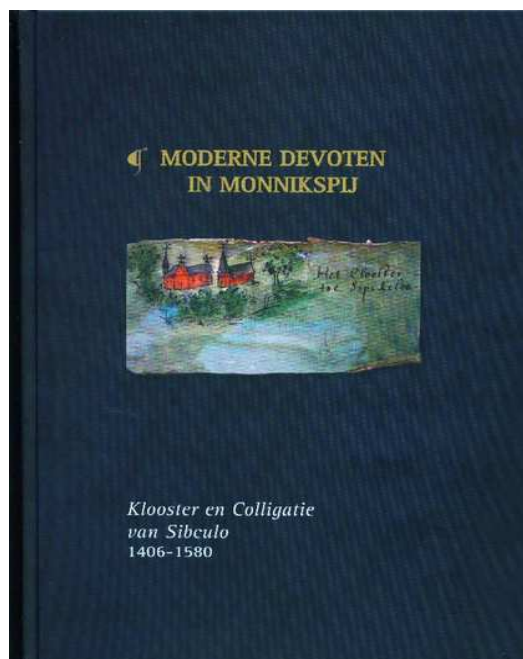

Moderne devoten in monnikspij

Van het voormalig klooster in Sibculo is weinig meer te zien. Een systematische opgraving kan misschien nog het nodige opleveren. Toch is het nodige terug te vinden over het klooster, het kloosterleven en de kloosterorde. De Priorij van Groot-Gallilea te Sibculo bij Hardenberg, in 1406 begonnen als Stichting van de moderne Devoten, ging zes jaar later over tot de Orde van Citeaux. Mettertijd kwam het Convent aan het hoofd te staan van twintig verwante kloosters, dat als Colligatie van Sibculo bekend is gebleven.

Vanaf 1995 is de geschiedenis van deze Colligatie systematisch onderzocht en onlangs is een boek *“Moderne devoten in monnikspij”* gepubliceerd met de bevindingen, waarbij duidelijk wordt dat hier sprake is van een klooster met moderne devoten in monnikspij.

Het boek geeft zeer veel details en is verfraaid met prachtige illustraties. Het geeft een schat aan informatie over een relatief onbekende maar fascinerende episode in de laat-middeleeuwse geschiedenis van Overijssel. Het boek is een uitgave van de IJsselacademie te Kampen en is verkrijgbaar in de boekhandel.

Bonje in Borne

In het najaar zal uw Heemkundevereniging een boek uitgeven over de interessante verwickelingen rond de bouw van de Stephanuskerk in de periode 1885-1888 en het Johannesgesticht in 1894. De nieuwe kerk verving de oude waterstaatskerk van 1785 aan de Koppelsbrink. Dat dit geen rustige periode in de geschiedenis van ons dorp is geweest, blijkt wel uit de licht provocerende titel van het boek **Bonje in Borne**.

Het boek zal 24 x 17 centimeter groot zijn, het krijgt meer dan 150 bladzijden en meer dan 100 illustraties. Het is samengesteld door de oud-Borne-naar Hans Gloerich in Driebergen die al jaren lid van onze vereniging is. Hij heeft uitgebreid onderzoek verricht in het Nederlands Architectuurinstituut (NAi) in Rotterdam, in het Aartsbischoppelijk Archief in Utrecht, in het Historisch Centrum Overijssel in Zwolle en in het nagelaten archief van wijlen mevrouw Van Harten-Fransen dat thans bij de Heemkundevereniging berust.

Eerst komen de verschillende ontwerpen van de kerk door de Haagse architect Nicolaas Molenaar aan bod. Hij was gewend in financieel opzicht carte blanche te krijgen. Daarom ontwierp hij eerst een grootstedelijke basilicale kerk. Maar door het gebrek aan financiële middelen werd het toch een gewone dorpskerk. Een typisch geval van Haagse bluf en Bornse armoe, kun je zeggen.

Pastoor Warnink wilde zijn nieuwe kerk bouwen in het Bornse Veld, aan de andere kant van het dorp, op de hoek van de huidige Stationsstraat en de Grotestraat. De schoenmaker Matheus Mulder verkocht daarvoor de grond aan de kerk tegen aantrekkelijke voorwaarden. Maar die plek stuitte op hevig verzet in brede lagen van de katholieke bevolking. Daarom zijn er ook een aantal locaties bij de Markt overwogen. Toch kreeg de pastoor tenslotte toch zijn zin. De oude herder moet een vooruitziende blik hebben gehad, want de kerk ligt nu midden in het dorp.

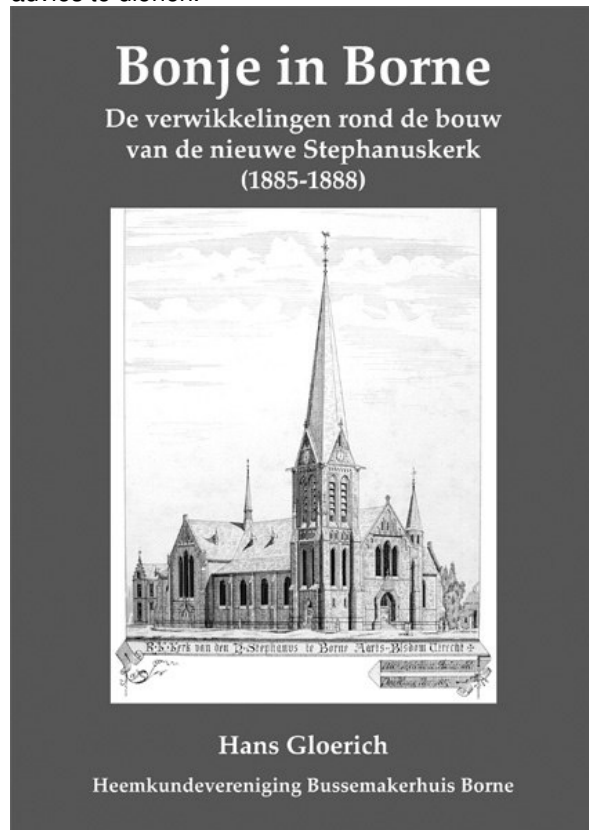
Volgens een bekende overlevering kreeg 'n Zwatten Hook zijn naam, omdat de bewoners op de dag van de inwijding van de nieuwe kerk massaal protesteerden door zwarte vlaggen uit te steken. Voor deze legende is geen enkel bewijs gevonden, maar in het archief van de aartsbisschop van Utrecht liggen tientallen brieven uit Borne waaruit blijkt dat de werkelijkheid nog veel dramatischer was.

Deze brieven komen uitgebreid aan de orde. Ze stellen ons in staat de gebeurtenissen op de voet te volgen. Wolter Schoemaker, Theodoor Spekreijse en Bernard Rientjes roerden zich het meest. Ook de Vincentiusvereniging kwam in actie, evenals een aantal particulieren zoals Antoon Siemerink, Her-

mannus Morsink, Willem Schabbink, Jan Kuipers en G.J. ten Voorde.

De textielarbeider Bruggink en bakker Homan schreven ieder zelfs een petitie op poten die beide zijn ondertekend door bijna zeventig personen.

De gemoederen liepen zo hoog op, dat gerust van "bonje" gesproken mag worden. Sommige parochianen gingen zelfs bij de deken van Oldenzaal uithuilen, vaak letterlijk. De aartsbisschop schakelde pastoor Wiegink van Saasveld in om hem van de ontwikkelingen in Borne op de hoogte te houden en van advies te dienen.

omslag van het boek: "Bonje in Borne"

Het boek geeft u een verrassend inkijkje in de kerkelijke geschiedenis van Borne in een tijd die nog maar zo'n 120 jaar achter ons ligt. Dat is de tijd waarin onze (bet)overgrootouders leefden.

In de volgende uitgave van *Boorn en Boerschop*, zal nadere informatie worden gegeven over de uitvoering, inhoudsopgave en verschijningsdatum van het boek.

Op 'n kearkhof ligt ok wa dokters

Nog leverbare uitgaven . . . via Heemkundevereniging Bussemakerhuis

Titel:	Prijs	
	Leden	Anderen
Rond Horst en Hof te Borne (1981)	€ 2,00	€ 2,50
Borne, historie en volksverhalen (1987)	€ 4,00	€ 5,00
Landweren, Borgen & Postwegen (1990)	€ 6,00	€ 7,50
Borne Archeologisch (1995)	€ 4,00	€ 5,00
J.B Schoemaker, een Twentse Heelmeester i.d 19 ^e -eeuw (1999)	€ 6,00	€ 7,50
Veertig jaar later, jubileumuitgave (2002)	€ 6,00	€ 7,50
Periodiek Boorn en Boerschop (diverse jaargangen)	€ 2,50	€ 3,00
Kadastrale Atlas 1832, Borne / Weerselo (2005), boek met kaartenmap	€ 35,00	€ 40,00
De Hof te Borne (2 ^e druk 2006)	€ 15,00	€ 15,00
De oude kerk van Borne: een eenvoudige hemel op boerenaarde (2006)	€ 22,50	€ 22,50

Prijzen zijn exclusief eventuele verzendkosten. Genoemde uitgaven zijn verkrijgbaar bij:

- Mw. R. Blödtner, C. Hilbrinkstraat 56, Borne tel. 074-266 89 08;
- Enkele uitgaven zijn ook verkrijgbaar bij de plaatselijke boekhandel.

**Voor uw taxatie
van
onroerend goed**

in verband met boedelscheiding,
suksessie - verkoop.

Tevens onteigeningsdeskundige en
boerderijen bemiddeling.

J.F.M. Hassels Mönning
makelaar en beëdigd taxateur
Lid Agrarische Sectie

Watertorenstr. 14 - Borne - Tel. 074-661581

**Honderd jaar
ervaring in drukwerk**

HASSINK DRUKKERS HAAKSBERGEN

Handelsstraat 1 - 7482 GW Haaksbergen
Postbus 177 - 7480 AD Haaksbergen
Telefoon (053) 572 17 77 - Telefax (053) 572 62 75
E-mail hdh@hassink.nl